

Jong en groen: kinderen over hun schooltuin

Resultaten kwalitatief onderzoek onder kinderen
over natuur en voeding

Voor: Raad voor het Landelijk Gebied

Contactpersoon: Renze Brouwer

Auteurs: Els Dragt, Joris Schuurman

YoungWorks, januari 2007

Inhoudsopgave

Markante uitspraken op een rij.....	3
Conclusies.....	5
Aanbevelingen.....	11
1. Inleiding.....	15
2 Opzet.....	16
2.1 Doelstelling.....	16
2.2 Methode.....	16
2.3 Deelnemers.....	17
2.4 Deelnemende schooltuinen.....	18
3. Resultaten 0-meting.....	20
3.1 Natuur.....	20
3.2 Voeding.....	27
3.3 Jouw eiland.....	32
3.4 De (school)tuin.....	41
4. Resultaten bezoek schooltuin.....	44
4.1 Algemene beleving.....	44
4.2 Match met verwachting.....	45
4.3 Positieve en negatieve aspecten.....	48
4.4 Specifieke leerpunten.....	49
4.5 Verbazing.....	51
4.6 Trots op...?.....	52
4.7 Meenemen en dan...?.....	52
4.8 Overig.....	52
4.9 Invloed op kennis, houding en gedrag.....	53
5. Resultaten eindgesprek.....	54
5.1 Associaties met schooltuin.....	54
5.2 Nieuwe kennis en vaardigheden.....	56
5.3 Docenten.....	57
5.4 Je eigen tuin.....	58
5.5 Tips van kinderen.....	59

De beleving van natuur en voedsel: markante uitspraken op een rij

(On)gezondheid

“Ze (de diëtiste) zei, dat als je een Magnum eet je dan twee uur moet zwemmen om het er weer af te krijgen!”

De tegenhanger van de schijf van vijf kwam ook voorbij:

“Je hebt ook de vier p’s: pannenkoeken, patat, poffertjes en pizza!”

Thuis

“Mijn moeder maakt een lijstje en dan mag ik één ongezond iets uitkiezen.”

“De uien uit mijn schooltuin heb ik aan mijn oma gegeven. Die hoefde mijn moeder niet te hebben.”

“Mijn moeder wist niet wat ze met een groente moest doen. Toen wilde de buurvrouw het wel hebben, want die kon er wel iets van maken.”

“Thuis groeien mijn aardbeien veel beter dan in de schooltuin. Denk dat het komt omdat we ze thuis bij Intratuin hebben gekocht.”

De supermarkt

“De natuur heeft veel, maar de supermarkt heeft nog veel meer”.

“Ik heb een lelijk eiland en een leuk eiland getekend. De supermarkt ligt achter mijn huis. De supermarkt koopt het eten van een fabriek die op het lelijke eiland ligt. En de fabriek krijgt het van mensen die het verbouwen van zaadjes die ze in de grond stoppen.”

“De sla uit de tuin smaakt lekkerder dan die uit de supermarkt. Ik had het stiekem ook een vriendin laten eten die nooit sla uit een tuin wil eten. Ze is bang dat er zand en diertjes in zitten. Maar ze at het gewoon op en toen ik het daarna vertelde vond ze het toch niet vies!”

Het leren

“Ik had gedacht dat je alles veel vaker water moest geven, maar het gaat eigenlijk best automatisch met de regen.”

“Ik dacht dat ik wel kon zaaien, maar ik deed het verkeerd. Thuis groef ik altijd een diep gat en dan deed ik de zaadjes erin. Maar dan is het te diep en kunnen ze niet naar boven komen. Het mag veel minder diep.”

“Koeienpoep en kunstmest zijn belangrijk om de planten te laten groeien. Kunstmest is zeg maar nep-poop.”

“Sla groeit onder de grond want daar zitten de wortels.”

“We kregen een rondleiding door de tuinen van Piet. Het is leuk om te zien wat anderen in hun tuin hebben staan. Er werd gezegd dat Marokkanen en Turken vaak andere dingen hebben in de tuin dan Nederlanders. Meer uien en munt bijvoorbeeld.”

Natuur is groots

“Ze bouwen in Nederland alles vol. In andere landen is meer natuur, bijvoorbeeld in Noorwegen en Frankrijk. Dat is veel mooier.”

“Hier heb je bomen langs de wegen, maar in de Veluwe... daar heb je pas veel natuur!”

Natuur is spelen

“We hebben een grasveld en daar doet de gemeente verder niks mee dus daar hebben we een ondergrondse hut gebouwd.”

“Ik werk niet in de tuin, ik voetbal er vooral in.”

De beestjesnatuur

“Er zijn wel boven de honderdduizend spinnen in de grond en ook bijen en wespen. Daar ben ik bang voor.”

“Spinnen vind ik best eng, die laat ik lopen en geef ze een duwtje als ze te dicht bij me komen. Dan valt ‘ie op z’n zij.”

“Wij hebben insectenseks meegemaakt. Er zaten twee vliegen op elkaar. Hihhi!”

Conclusies

Uit het resultaten van gesprekken met kinderen kunnen we een aantal algemene conclusies trekken, deze bespreken we in de paragraaf 'hoofdconclusies'. Vervolgens gaan we in de volgende paragrafen dieper in op deze hoofdconclusies en bespreken we de effecten van het schooltuintraject op de kennis, attitude en het gedrag van kinderen.

1.1 Hoofdconclusies

- Na kinderen in drie fasen rond het schooltuintraject gevolgd te hebben (voor, tijdens en na) is de conclusie dat het beeld wordt ontkracht dat veelvuldig in de media wordt geschetst: kinderen die denken dat appels in de supermarkt groeien en dat chocolademelk uit een paarse Milka-koe komt. De resultaten laten zien dat kinderen over basiskennis van natuur en de voeding beschikken. Tegelijkertijd zien we wel een afstand tussen kinderen en natuur & voeding.
- Een schooltuin blijkt in de eerste plaats een middel om kinderen op een leuke en positieve manier dichterbij de natuur te brengen en te laten kennismaken met verschillende fasen en aspecten van het groeiproces. Het is een middel dat zowel op het kennisniveau als op het zintuiglijk belevingsniveau inspeelt bij kinderen. Deze synergie maakt een schooltuinproject zo bijzonder.
- Het ontbreekt bij veel kinderen voornamelijk aan specifieke kennis en aan beleving van het groeiproces van groente en fruit en de verschillende factoren die hier een rol bij spelen.
- Ook zien we verschillen per woongebied. Met name kinderen uit de grote stad staan verder af van de natuur en brengen minder tijd in de natuur door. Kinderen uit dorpen of kleinere steden komen weliswaar vaker in de natuur, maar missen ook nog de beleving bij het groeiproces van planten.
- Tijdens een schooltuinproject leren kinderen heel veel over het groeiproces en daarnaast ook over andere zaken zoals gebruik van tuingereedschap, insecten die in de tuinen voorkomen en samenwerken met andere kinderen.

- We zien verschillende benaderingen van schooltuinen, van opzet tot uitvoering. We missen een overkoepelend platform waar partijen die geïnteresseerd zijn in jongeren dichterbij de natuur te brengen samenkomen en kennis kunnen uitwisselen. Dit zorgt ervoor dat niet telkens het wiel opnieuw uitgevonden hoeft te worden.

1.2 Natuur

Algemeen

- Natuur is voor kinderen een breed onderwerp (zie de associatietabel op pagina 19). De definitie van natuur van kinderen is: alles wat er vanzelf is en niet gemaakt is.
- Natuur is belangrijk.
Kinderen vinden natuur belangrijk. Ze weten dat ze zonder natuur niet kunnen leven en dat ze zelf onderdeel zijn van de natuur. Kinderen willen het liefst meer natuur. Het is vrij relatief voor kinderen of er voldoende natuur is. Een kind uit een Fries dorp heeft een ander referentiekader wat natuur betreft dan een kind uit Amsterdam.
- Natuur is spelen.
Er zijn vooral leuke kanten aan natuur voor kinderen. Het is een grote speeltuin voor ze. Dit spelen valt uiteen in allerlei activiteiten, van boomhutten bouwen tot zwemmen in een meertje. Kinderen die buiten de stad wonen spelen vaker in de natuur dan kinderen die in een grote stad wonen.
- Natuur is synoniem aan groen (zoals bomen en planten) en dieren.
Kinderen denken bij natuur vooral aan concrete, kleine natuur zoals het park of een grasveld. In tweede instantie valt voor hen onder natuur ook grote abstracte natuurverschijnselen zoals het klimaat of een storm.
- Natuur is exotisch.
Veel kinderen refereren bij natuur aan buitenlandse natuur, zoals gletsjers, slangen en bergen. Dit spreekt hen ook aan in acties van het WNF zoals 'SOS Jaguar' of tv-programma's over wilde dieren.

Ouders

- De band van de ouders met natuur en het belang dat ouders hieraan hechten speelt een grote rol bij het contact van kinderen met natuur. We zien dat ouders hier sterk in verschillen: het ene kind wordt elke zondag

meegenomen voor een wandeling of fietstocht, terwijl een ander kind zich niet kan herinneren wanneer het voor het laatst in 'de natuur' is geweest.

- De plek waar een kind opgroeit bepaalt ook op welke manier een kind in aanraking komt met de natuur. Hoe landelijker de omgeving hoe directer een kind in de natuur komt. Het gaat dan automatisch en vaak ook onbewust en het kind hoeft er weinig moeite voor te doen. In de stad moet natuur echt opgezocht worden en is het kind afhankelijker van ouders en andere externe factoren (zoals school) in welke mate hij met natuur in aanraking komt. Kinderen van 9 en 10 jaar oud kunnen zich bijvoorbeeld vaak nog niet vrij bewegen door stedelijk gebied en zijn afhankelijk van ouders.
- De resultaten geven een indicatie dat kinderen uit allochtone gezinnen minder vaak meegenomen worden de natuur in. Vanwege het kleine aantal respondenten van allochtone afkomst kunnen we hier geen harde uitspraken over doen.

Van kennis naar beleving

- Het blijkt dat als een feitje wordt gekoppeld aan een beleving of ervaring kinderen met meer passie vertellen en enthousiaster zijn. Kinderen zijn goed in het reproduceren van kennis. Dit komt bij de gesprekken over natuur duidelijk naar voren. Ze kunnen vrij exact navertellen wat ze in de laatste lessen over natuur hebben geleerd. Echter, deze feitjes roepen nog weinig gevoel en beleving op bij kinderen.
- Tijdens het schooltuintraject komen abstracte begrippen tot leven tijdens zo'n beleving of ervaring. Doordat kinderen het groeiproces van verschillende soorten planten (groente en bloemen) helemaal meemaken, ondervinden ze welke factoren een rol spelen, zoals bijvoorbeeld het moment van oogsten, onkruid, vogels, regen en zon. Opvallend is dat kinderen hier vol enthousiasme over vertellen. Contact met de natuur stimuleert beleving bij kinderen.
- Naast beleving zien we op kennisniveau dat kinderen nieuwe dingen leren over bloemen en planten (zoals namen), maar ook hoe ze om moeten gaan met gereedschap.

1.3 Voeding

- Voeding staat wat verder weg van kinderen dan natuur. Het proces van een plant of dier dat groeit is voor kinderen zichtbaarder dan het proces dat voeding doormaakt voordat het in de supermarkt ligt.

- Voorafgaand aan het schooltuintraject zagen we dat ook voeding veel associaties oproept bij kinderen, maar deze zijn wel eenzijdiger dan bij de term ‘natuur’ (zie de tabel op pagina 26). Verder dan allerlei soorten voedingsmiddelen komen ze in eerste instantie niet.
- Kinderen staan dus niet dagelijks stil bij de oorsprong van voeding. Ze hebben een globaal besef waar voeding vandaan komt. Kinderen denken niet direct aan het hele proces dat grondstoffen doorlopen voordat ze als voeding op hun bord belanden.
- Als we het als apart thema behandelen en doorvragen kunnen kinderen redelijk vertellen over het proces dat voeding doormaakt voordat het in de supermarkt terecht komt. Het voedingstestje dat we voorafgaand aan de schooltuinlessen uitvoerden wijst uit dat kinderen over het algemeen een redelijk beeld hebben van hoe voeding groeit.
- Gezond eten staat voor kinderen gelijk aan groente en fruit eten. Pas later komt de voedingssamenstelling om de hoek kijken zoals het vetpercentage en het aantal calorieën. Op school krijgen ze les over gezond eten, zoals de schijf van vijf. Kinderen gaan zelf niet bewust om met gezond eten. Dit vinden ze de taak van de ouders.
- Tijdens de tekeningen die ze voorafgaand aan het schooltuintraject van hun eigen eiland maakten, vroegen we kinderen na te denken over wat ze daar dan zouden moeten eten. De uitkomst is opvallend: veel kinderen tekenen een supermarkt als ‘etensvoorziening’. Kinderen tekenen nauwelijks groente of planten. Dit is aan de ene kant te wijten aan gebrek aan kennis en aan de andere kant tekenen ze een supermarkt vanwege het gemak.
- Kinderen zijn tijdens en na het schooltuintraject erg enthousiast over hun zelfverbouwde groente. Ze vinden deze lekkerder dan de groente die in de supermarkt verkocht wordt. In beide schooltuinprojecten zijn kinderen aan de slag gegaan met de groente die ze hebben geoogst. In de klas of op het schooltuinterrein maakten ze soep en een stampotmaaltijd. Een aantal kinderen heeft ook thuis geholpen met het klaarmaken van groente.
- Na afloop van het schooltuintraject tekenden ze hun eigen tuin. Hierin zien we veel verschillende soorten groente terugkomen die ze in hun schooltuin hebben verbouwd (maar ook andere groente). Tijdens uitleg bij hun tekening waarin kinderen vertellen wat ze allemaal nodig hebben om de tuin aan te leggen, blijkt wederom dat kinderen meer inzicht hebben verkregen in materialen die je nodig hebt om te tuinieren.

1.4 De schooltuin

Kinderen zijn enthousiast over schooltuinen. Ze vinden dat ze hier veel leren en vinden wát ze leren bovendien interessant. Daarnaast vinden ze de schooltuin gewoon een leuk uitje, waarbij ze even weg zijn van de reguliere lessen.

Verschillen in opzet tussen Amsterdam en Ede

- Eigen inbreng

Bij beide schooltuinprojecten zien we dat kinderen behoefte hebben aan meer eigen inbreng in hun schooltuin. Ze willen graag bijvoorbeeld zelf een plant kiezen die ze gaan verbouwen.

- Structuur van de lessen

We zien dat de schooltuinen in Ede en Amsterdam sterk verschillen in de mate waarin de lessen gestructureerd zijn: in Amsterdam is alles heel strak gepland en doet ieder kind min of meer hetzelfde, in Ede zijn de lessen wat losser en werken kinderen samen op een stukje grond aan een aantal taken. Beide vormen hebben voor- en nadelen.

- Vol programma

Belangrijkste kritiekpunten op de structuur van Amsterdam zijn het volle programma en de druk die kinderen hierdoor ervaren. We zien dat hun enthousiasme hierdoor wat afneemt richting het einde van het schooltuintraject.

- Eigen schooltuin

In Ede hebben de lossere structuur en het niet hebben van een eigen tuin tot gevolg dat sommige kinderen structureel vaker de leuke taken uitvoeren (zaaien en oogsten) en andere kinderen de saaie taken moeten doen (zoals onkruid wieden). Deze ongelijkheid geldt ook voor de groente en planten die jongeren mee naar huis krijgen. Kinderen geven zelf aan dat dit niet altijd even eerlijk gebeurt.

De schooltuin mee naar huis: vooral positieve attitude

In hoeverre leidt het enthousiasme van kinderen tot veranderingen in hun 'tuingedrag', oftewel: gaan kinderen thuis meer in een tuin doen? Veel kinderen hebben de intentie om meer te gaan tuinieren, maar dit is niet voor iedereen mogelijk. Sommige kinderen hebben immers geen tuin. Dit zijn vooral kinderen uit de stad. Andere kinderen hebben een tuin en zouden hier best iets in willen doen, maar hebben geen ruimte om zelf een stukje grond te krijgen. Daarnaast hebben veel kinderen eigenlijk nog niet nagedacht over de optie om buiten school om in een

tuin aan de slag te gaan. De kinderen die zeggen dat ze na hun schooltuin wel meer zijn gaan doen in een tuin, zijn over het algemeen kinderen die voorafgaand aan het schooltuintraject al groene vingers hadden.

Aanbevelingen

Algemeen

- Uit het onderzoek blijkt dat kinderen wel degelijk in natuur en voeding zijn geïnteresseerd en het als positief ervaren om ermee in aanraking te komen. Door de manier waarop onze maatschappij zich ontwikkeld is komen ze steeds minder in het dagelijks leven met natuur in aanraking. Natuur- en schooltuinen zijn een doeltreffend middel om deze afstand te verkleinen. Zoek daarom vooral naar passende arrangementen zodat scholen een schooltuin op een makkelijke en weinig tijdrovende manier in hun curriculum kunnen inpassen.
- Geef prioriteit aan schooltuinen in de grote en middelgrote steden. In deze gebieden staan veel kinderen verder af van natuur en de manier waarop hun dagelijkse voeding tot stand komt. Met name in nieuwe stedelijke gebieden, zoals Almere, staan groengebieden onder druk. Het is de taak van de lokale overheid om dit op te pakken. Een succesfactor hierbij is om samen te werken met andere partijen zoals volkstuincomplexen. Scholen zijn namelijk al overbelast. Deze allianties zorgen ook voor een wisselwerking tussen schooltuin en context: ontmoetingen met tuinders, het zien van andere type tuinen dan een schooltuin.
- Zorg voor een goede kennisdeling over schooltuinen. Op dit moment spelen vooral gemeentes en verschillende natuur- en milieuorganisaties zoals de IVN (Vereniging voor natuur- en milieueducatie) een rol bij de uitwisseling van informatie. Online zien we veel verschillende (vaak leuke) initiatieven die informatie bieden over schooltuinen, veelal van scholen zelf of van gemeenten. Een voorbeeld is de site www.leidseschooltuinen.nl.

Het uitwisselen van tips en informatie tussen scholen en regio's kan toegankelijker gemaakt worden door één goede landelijke site te bouwen en door samen te werken met bestaande initiatieven zoals bijvoorbeeld kennisnet.nl en www.dedigitaleschooltuin.nl. Indien zo'n platform goed neergezet wordt kunnen scholen makkelijk tips en best practices uitwisselen over schooltuinen en over hoe de schooltuinlessen in een breder kader geplaatst kunnen worden. Hieronder op basis van de uitkomsten van dit onderzoek en onze expertise een aantal tips die via een dergelijk platform verspreid kunnen worden:

Schooltuin

- Bied kinderen de mogelijkheid om voor een deel zelf te bepalen wat ze in hun schooltuin verbouwen. Je kunt kinderen een paar keuzemogelijkheden bieden waaruit ze kunnen kiezen. Behalve voor voeding kun je kinderen ook uit een aantal bloemzaadjes laten kiezen. Als kinderen zelf meer invloed hebben op hoe hun

eigen tuin er uit gaat zien vergroot dit hun betrokkenheid. Eigen invloed en customizen passen goed in deze tijd!

Een voorbeeld van een creatieve benadering van een schooltuin is het volgende: bij een schooltuinproject in Rotterdam gebruiken kinderen een gerecht als uitgangspunt voor de invulling van hun schooltuin. Het gerecht staat als bordje bij ieder zijn schooltuin, bijvoorbeeld een pizza of een koolsalade.

- Zoek naar een structuur die tussen de schooltuinprojecten van Ede en Amsterdam in ligt. De structuur van Ede is heel los, terwijl de schooltuin in Amsterdam wellicht te sterk gestructureerd is.
 - Voor Ede gelden de volgende praktische aanbevelingen:
 - Houd meer toezicht op de verdeling van taken, als meer kinderen samenwerken in één tuin.
 - Kinderen willen meer producten mee naar huis nemen. Nu wordt bijna alles meegenomen naar de school, waar verse producten niet altijd meteen klaargemaakt kunnen worden.
 - Kijk of kinderen ongeveer dezelfde hoeveelheden groente en bloemen mee naar huis krijgen.
 - Voor Amsterdam adviseren we om meer ruimte en afwisseling in het programma te creëren. Zo zorg je er voor dat kinderen het project leuk blijven vinden en hun enthousiasme wordt vastgehouden. Een paar mogelijkheden:
 - Zorg voor afwisseling in binnen- en buitenlessen (als dit praktisch mogelijk is).
 - Creëer aan het einde van het schooltuinproject iets meer ruimte in het programma.

- Kijk of je de band van kinderen met hun schooltuin beter kunt benutten en versterken. Enkele mogelijkheden:
 - Internet biedt mogelijkheden om de verbinding van kinderen met hun schooltuin te versterken. Bijvoorbeeld door een leuke site voor kinderen te maken met spelletjes en informatie over de natuur en groen die ze iedere week in hun schooltuin zien, over wat je thuis met schooltuinen kan doen of door ze de mogelijkheid te geven om online hun eigen schooltuin te verzorgen in een leuke game.
 - Een regionale of landelijke competitie (wie heeft de grootste courgette/de hoogste zonnebloem/de best verzorgde tuin/vul maar in) met inspecteurs die langskomen en een leuke prijsuitreiking. Zo houd je kinderen tot het einde van het schooltuintraject meer betrokken bij hun tuin.

Voeding

- Geef kinderen recepten mee waarin staat hoe je de groenten die ze mee krijgen lekker kunt klaarmaken. We raden aan een 'schooltuin receptenboekje' te maken dat bij alle schooltuinen meegegeven kan worden. Het lijkt erop dat er al veel lokale initiatieven plaatsvinden om recepten te bundelen in zo'n boekje, maar dat er nog geen leuk boekje bestaat dat op nationaal niveau wordt verstrekt bij schooltuinprojecten. In zo'n boekje kunnen ouders ook beïnvloed worden om hun kind gezonder eten te geven. Ouders bepalen in deze leeftijdsfase immers wat hun kind te eten krijgt. Koken met verse groenten uit de schooltuin kan een goedkoop alternatief zijn voor goedkoop fastfood.
- Zorg voor een integrale benadering van de schooltuin met andere lessen en thema's die in dezelfde periode op school spelen. Link de schooltuin bijvoorbeeld aan biologielessen. Of zoek aansluiting bij de smaaklessen die op steeds meer scholen gegeven worden.
- Richt je ook op de ouders. Ouders worden over het algemeen al uitgenodigd om langs te komen op een open dag op de schooltuin en soms krijgen ze ook suggesties voor recepten met de opbrengst van schooltuinproducten. Indien je besluit een website of platform over schooltuinen te maken kun je hier op een apart gedeelte ook op ouders richten.

Natuur

- Bied in het verlengde van, of tijdens het schooltuinproject één of meerdere educatieve excursies aan naar natuurgebieden (eventueel in de omgeving van de school) of ander soort tuinen. Het schooltuinenproject verhoogt het inzicht en de interesse van kinderen in natuur en hoe planten groeien. Hier zou een excursie goed op aansluiten. Houd zo'n excursie wel uitdagend en leuk. In Ede vonden de kinderen een rondleiding over het tuinencomplex heel leuk. Met name in de grote steden zeggen sommige kinderen dat ze vrijwel nooit in natuurgebieden komen. Ervaringen met natuur op school (en elders) blijven vaak goed hangen. Een uitstapje naar het bos met school roept een jaar later nog enthousiasme op.
- Zoek hierbij naar samenwerking met organisaties zoals het IVN, Staatsbosbeheer en Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe, die op sommige punten al samenwerken om meer kinderen naar de natuur te brengen of hier in hoge mate bereid toe zijn.
- Zorg voor genoeg groengebieden in stedelijke gebieden. De uitkomsten van de groepsgesprekken laten zien dat kinderen in stedelijke gebieden vaker beperkt worden in hun bewegingsvrijheid om buiten te spelen, door een

gebrek van natuur en parken in de nabije omgeving. Een gebrek aan lichaamsbeweging kan leiden tot een belangrijk maatschappelijk probleem als overgewicht. Eerder onderzoek in opdracht van het ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit (door Wageningen Universiteitsbureau Alterra) gaf al aan dat kinderen in 'Groene Wijken' 15% minder kans hebben op overgewicht en dat dit mogelijk veroorzaakt wordt door een gebrek aan buiten spelen.

1. Inleiding

De Raad voor het Landelijk Gebied (RLG) heeft vanuit het ministerie van Landbouw, Natuur en Visserij (LNV) de vraag gekregen een advies uit te brengen over Jong & Groen. Een onderdeel hiervan is het volgen van schooltuinprojecten. Schooltuinen staan steeds meer onder druk door stedelijke groei. Schooltuinen voor basisschoolleerlingen zijn eerder een uitzondering dan de regel.

In Nederlandse media weerklinkt steeds vaker het idee dat kinderen denken dat ‘appels in een supermarkt groeien’ en dat ‘chocolademelk van Milka-koeien afkomstig is’. Recent Amerikaans onderzoek van Richard Louv toont bijvoorbeeld aan dat natuurervaringen essentieel zijn voor de ontwikkeling van een kind. Hij schreef de bestseller ‘Last child in the woods’, die onlangs ook naar het Nederlands is vertaald (‘Het laatste kind in het bos’). Gebrek aan natuurervaringen kunnen volgens de auteur onder meer leiden tot overgewicht en concentratiestoornissen.

RLG heeft YoungWorks gevraagd kwalitatief onderzoek uit te voeren naar Jong & Groen. We hebben hiervoor een onderzoekstraject opgezet waarbij we kinderen in verschillende regio's tijdens en na afloop van een schooltuintraject spraken. Naast het onderwerp schooltuinen onderzochten we hoe kinderen de onderwerpen natuur en voeding beleven.

Na een uitleg over de opzet van het onderzoek beschrijven we de resultaten in drie hoofdstukken die ieder een meetmoment behandelen. Op basis hiervan trekken we conclusies en geven we aanbevelingen.

We hebben het onderzoek met veel plezier uitgevoerd. Het was leuk om te zien dat kinderen zeer enthousiast waren over de schooltuin en het ook leuk vonden om hierover te vertellen. Indien u naar aanleiding van dit rapport nog vragen heeft kunt u altijd contact met ons opnemen (t. 020-419 98 40, of via de onderstaande e-mailadressen).

Els Dragt (els@youngworks.nl)
Joris Schuurman (joris@youngworks.nl)

2 Opzet

In dit hoofdstuk beschrijven we het doel van het onderzoek, de methode en de deelnemers.

2.1 Doelstelling

De doelstellingen van RLG met dit onderzoek zijn:

- Inzicht krijgen in de beleving van natuur en voeding bij kinderen.
- Inzicht krijgen in de beleving en invloed van deelname aan een schooltuinproject op de kennis, houding en gedrag van kinderen ten aanzien van natuur en voeding.
- Inventariseren wat de mogelijkheden zijn om kinderen bewuster te maken van voeding en natuur.
- Aanknopingspunten geven om structureel de band van kinderen met natuur en voeding te bevorderen.

2.2 Methode

Om zoveel mogelijk bruikbare antwoorden op alle vragen te krijgen hebben wij gekozen voor groepsgesprekken als onderzoeksmethode. Wij kozen hiervoor omdat groepsgesprekken leiden tot een interactieve discussie waarbij kinderen kunnen reageren op elkaars meningen en ideeën. Ideaal voor de inventariserende vragen die RLG heeft over voeding en natuur. We voerden groepsgesprekken voorafgaand aan en na afloop van het schooltuintraject. De gesprekken werden geleid door ervaren moderators van YoungWorks. Daarnaast zochten we kinderen op en interviewden we ze op hun schooltuin. We kozen hier voor interviews, omdat ieder kind zijn eigen schooltuintje heeft en hier een individuele beleving bij heeft. Daarnaast bleek het ook praktisch onmogelijk om in de schooltuin een groepsgesprek te houden.

Het onderzoekstraject bestond uit drie meetmomenten: een 0-meting in maart-april, een bezoek aan de schooltuin in juni-juli en een eindgesprek na afloop van het schooltuinentraject in oktober. We bezochten kinderen in twee verschillende verstedelijkte gebieden: in Ede (een middelgrote stad) en Amsterdam (een grote stad) om een eventuele invloed van de mate van verstedelijkt gebied waarin de kinderen wonen te onderzoeken. Daarnaast spraken we bij de 0-meting met kinderen uit een dorp, Kolummerzwaag in Friesland om te kijken naar eventuele verschillen in de algemene beleving van natuur en voeding (los van het schooltuintraject).

Het onderzoeksdesign zag er als volgt uit:

	Ede	Amsterdam	Dorp
0-meting	x	x	x
Bezoek schooltuin	x	x	
Eindgesprek	x	x	

Tijdens de 0-meting was een visualiser aanwezig bij de groepsgesprekken. Deze verwerkte tijdens het groepsgesprek opmerkingen en verhalen van de kinderen in tekeningen die hij tijdens het groepsgesprek maakte. De tekeningen zijn terug te zien in hoofdstuk 3.

2.3 Deelnemers

RLG heeft de scholen benaderd en bereid gevonden tot deelname. De kinderen zijn geselecteerd door de school zelf. We vroegen de scholen om een goede verdeling van jongens & meisjes en eventueel ook allochtone kinderen. De kinderen zijn vervolgens door de school gevraagd om mee te doen. In Ede en Amsterdam namen steeds dezelfde 8 kinderen deel aan het onderzoek.

Tijdens de 0-meting spraken we in totaal met 24 kinderen op drie scholen: in Amsterdam, Ede en Kollumerzwaag. Elke groep bestond uit 8 kinderen. De opbouw van de groepen was als volgt:

- 12 jongens en 12 meisjes;
- 9-12 jaar;
- 4 allochtone kinderen (3 uit Amsterdam en 1 uit Ede), 20 autochtone kinderen;

De opbouw van de groep was tijdens het schooltuinbezoek en het eindgesprek in Amsterdam en Ede hetzelfde:

- 7 jongens en 8 meisjes;
- 9-12 jaar;
- 3 allochtone kinderen (uit Amsterdam), 12 autochtone kinderen.

2.4 Deelnemende schooltuinen

We hebben twee verschillende manieren gezien waarop scholen met een schooltuin aan de slag gaan. We beschrijven ze kort hieronder, zodat de context waarin de resultaten gelezen moeten worden duidelijk is.

Amsterdam

In Amsterdam bezochten we de Gerrit Kalff Schooltuin. Dit is een groot complex met schooltuinen waar verschillende scholen met hun leerlingen komen. Er is ruimte voor circa 600 leerlingen en dus 600 tuintjes. Iedere leerling heeft zijn eigen tuin. Daarnaast is er voor elke klas een voorbeeldtuin. Aan de hand hiervan legt een professionele medewerker van dit complex de opdrachten aan de kinderen uit. Door middel van een fluitsignaal worden de kinderen per opdracht naar de voorbeeldtuin geroepen.

De leerlingen bezoeken van mei tot september de schooltuin éénmaal per week (m.u.v. schoolvakanties). Voorafgaand aan het werken in de schooltuin worden er binnenlessen gegeven op het complex door de medewerker. In juli wordt er een open dag en avond georganiseerd voor ouders en bekenden. Aan het einde van het traject wordt er op het complex in een grote pan soep gemaakt van allerlei ingrediënten uit de tuin. In de vakanties houden de medewerkers van het complex de schooltuinen bij. Tijdens ons bezoek aan de tuin in Amsterdam volgden we de kinderen met hun hele klas tijdens de reguliere schooltuinles.

Ede

Voor de school in Ede is de schooltuin nog in de pilotfase. Het is de eerste keer dat de school met een klas een schooltuin ingaat. De school is een samenwerking aangegaan met de Vereniging Amateur Tuinierders in Ede (www.vat-edo.nl). Het complex van de VAT wordt met opheffing bedreigd. Ze zijn daarom op zoek naar manieren om het complex breder te kunnen inzetten, bijvoorbeeld via een schooltuinproject. De tuinen van de school in Ede zijn de enige schooltuinen op dit VAT-complex. Een aantal vrijwilligers van de VAT begeleidt de kinderen bij het tuinieren. In Ede wordt elk tuinbed door drie kinderen gedeeld. In toerbeurten verzorgen zij dit tuintje. Dus ieder kind komt éénmaal in de drie weken in de tuin gedurende de periode mei tot september. Ze krijgen op school eerst een les over de schooltuin en gaan daarna de tuin in. De kinderen houden in een map bij wat ze elke keer geplant hebben en welke dieren ze hebben gezien. De begeleiders van VAT laten hen ook hun eigen tuinen zien. Tijdens vakanties houden VAT-medewerkers de schooltuinen bij. We bezochten de tuin in Ede alleen met de acht kinderen die we eerder spraken. Dit was niet tijdens een reguliere schooltuinles.

3. Resultaten 0-meting

In dit hoofdstuk bespreken we de reacties van de kinderen aan de hand van de onderwerpen en thema's die we tijdens de gesprekken inbrachten, zoals: waar denk je aan bij natuur, wat vind je leuk en niet leuk aan natuur, weet je waar voeding vandaan komt en wat verwacht je van een schooltuin?

3.1 Natuur

Via een associatieve onderzoekstechniek haalden we de eerste gedachtes van kinderen bij natuur naar boven. We vroegen kinderen om alles te roepen wat in hen opkomt bij het horen van het woord 'natuur'. Dit leverde veel associaties op. Zoals een kind zelf het verwoordde: *"Je kunt veel noemen want het is een breed onderwerp."*

Het meest genoemd werd:

- groen, zoals planten en bomen
- dieren, als categorie en als diersoort, van klein (mier) tot groot (ijsbeer) van lokaal (koe) tot exotisch (slang)

In tweede instantie kwamen klimaatverschijnselen om de hoek kijken, zoals zon en regen. Enkelen noemden ook rampen zoals bosbrand en milieuvervuiling. Er waren geen noemenswaardige verschillen in de associaties tussen de drie verschillende scholen.

In onderstaande tabel staan alle associaties ongegroepeerd weergegeven. Sommige werden meerdere keren genoemd omdat ze in meerdere gesprekken werden genoemd.

bos	bloemen	hert	kabouters	bergwandelingen	milieu	paard
dieren	vijver	konijn	ongedierte	picknicken	bomen	kameel
bladeren	aap	rivieren	nordic walking	watervallen	kieviet	weiland
bomen	stenen	fossiel	insecten	natuurgebied	fruit	wereld
planten	modder	paddestoel	vervelende mieren	gras	slang	konijn
bloemen	groen	bosbrand	milieuvervuiling	gletsjers	berg	ijsbeer
fietsen	op vakantie	toeristen	eten	struiken	hazen	water
zon	zee	regenwoud	zand	zaadjes	eekhoorn	schaduw
bosbrand	regenboog	wormen	spinnen	grasveld	koe	

Wat is eigenlijk natuur?

In lijn met bovenstaande associaties beantwoorden kinderen de vraag ‘wat is natuur?’ in eerste instantie met groene aspecten in het achterhoofd: *“Natuur is als er veel bomen en planten zijn.”*, *“Natuur, dat is gras en bossen.”*

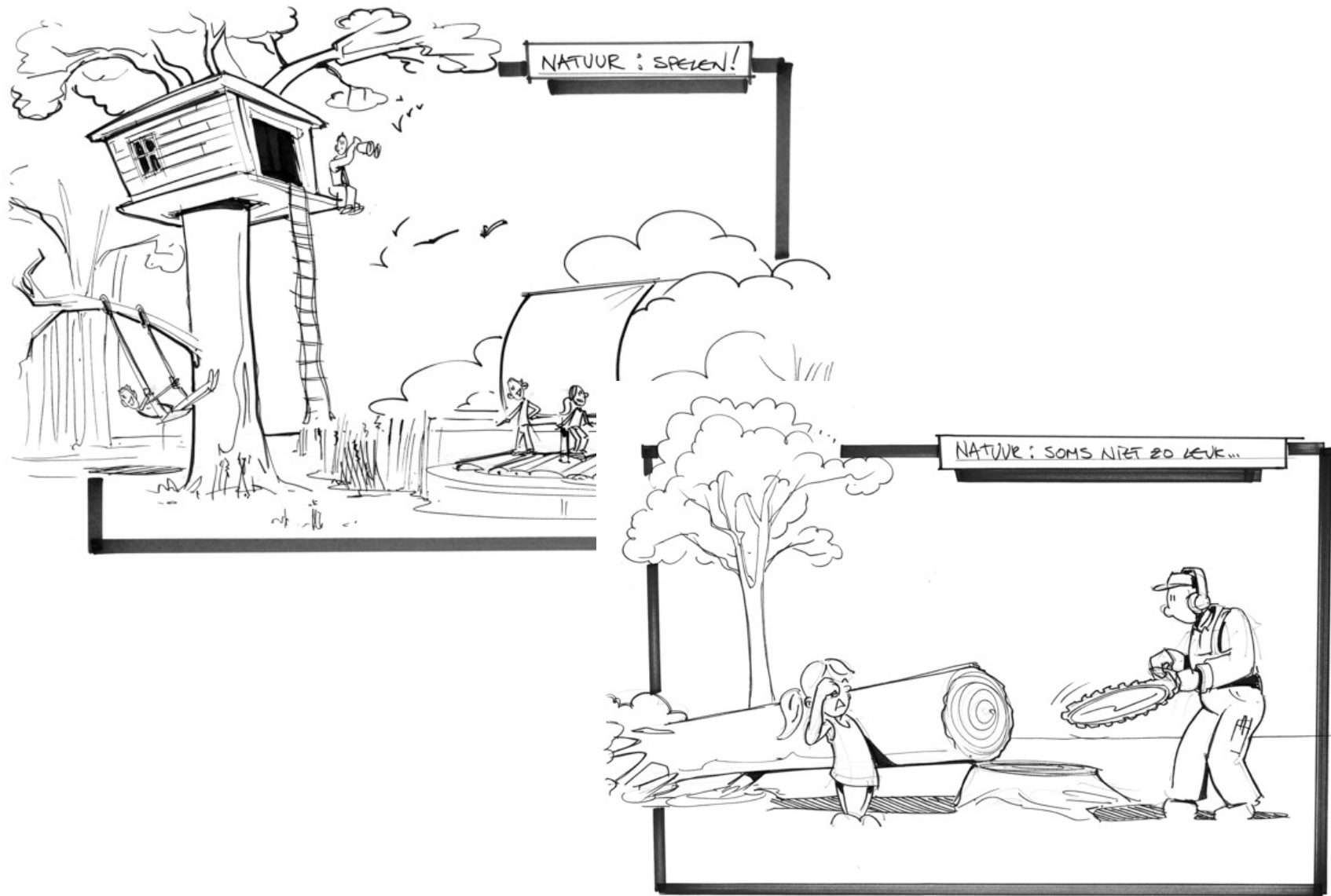
Als we er wat langer over doorpraten ontstaat een discussie over wanneer iets nou wel of niet natuur is. De grenzen zijn niet altijd even scherp te trekken. Dit levert interessante dialogen op: *“Een kanaal is geen natuur want dat is door mensen aangelegd.”* *“Ik vind een kanaal wel natuur want in het kanaal zitten visjes en planten.”*

Uiteindelijk komt er een soort definitie van natuur naar voren: natuur is alles wat er vanzelf is en niet gemaakt is. *“De natuur gaat automatisch, daar hoef je niets voor te doen.”*

Plus -en minpunten natuur

We vroegen de kinderen wat ze leuk vinden aan natuur en wat ze minder leuk vinden. Met name het spelen in natuur wordt direct en vaak genoemd als een pluspunt van natuur. Natuur is voor kinderen in eerste instantie vooral een grote speeltuin waarin je allerlei activiteiten kunt ondernemen. Er kwam niet één specifiek sterk minpunt naar voren. In onderstaande tabel staan de genoemde punten gecategoriseerd als plus- of minpunt.

+	-
<p>Spelen Je kunt in de natuur spelen zoals oorlogje, hutten bouwen, zwemmen, sleeën, met dieren spelen.</p>	<p>Vies Natuur kan vies zijn (vies weer zoals regen of storm, of vies worden van zand en modder).</p>
<p>Mooi Natuur is mooi om naar te kijken zoals bloemen of mooi om te horen zoals vogelgeluid.</p>	<p>Eng/Vervelend In de natuur kunnen enge en vervelende dieren zijn, zoals spinnen en slangen, prikkende wespen en kriebelende mieren.</p>
<p>Echt Natuur is niet nep, maar echt.</p>	<p>Ramp Het is jammer dat er natuurrampen zijn, zoals bosbrand, storm en milieuvervuiling.</p>

Belang natuur

Kinderen weten goed wat het belang van natuur is. Ze begrijpen dat er zonder natuur geen leven mogelijk is.

“Zonder natuur kun je niet leven, want dan krijg je geen zuurstof.” “Zonder natuur kun je haast niets, alleen maar een beetje op de weg lopen enzo.”

De rol van kinderen zelf is ook van belang: *“De bomen kunnen ook niet leven zonder ons, want wij ademen de lucht van bomen in en die ademen dan weer onze lucht in.”*

Kinderen horen via de media, hun ouders en school over bedreigingen van de natuur. Ze vinden dit zelf ook iets om je zorgen over te maken.

“Ze slopen steeds meer. Ze hebben hier laatst nog allemaal bomen gekapt. Dat vind ik niet leuk.”

“Ze bouwen in Nederland alles vol. In andere landen is meer natuur, bijvoorbeeld in Noorwegen en Frankrijk. Dat is veel mooier.”

“De aarde wordt steeds warmer en de gletsjers smelten. Straks komt van alles onder water te staan.”

Wel worden deze zorgen gerelativeerd. Kinderen denken dat er wel een oplossing voor gevonden zal worden.

“Kollumerzwaag kan vast ook onder water komen te staan, maar dat lossen ze wel op. Ze wisten ook laatst dat een meteoriet zou neerstorten. Toen hebben ze daar raketten op afgestuurd om ‘m te vernietigen.”

Voldoende natuur

Op de vraag of er genoeg natuur is in hun buurt reageren de Frieze kinderen verrassend snel ontkennend. Dit komt omdat zij hun buurt afzetten tegen natuurparken zoals de Veluwe in plaats van tegen (grote) steden. *“Nee hoor, hier heb je bomen langs de wegen enzo, maar in de Veluwe daar heb je pas veel natuur!”* Het is dus heel relatief hoe kinderen tegen dit thema aankijken. In Ede vinden de meesten namelijk dat er wel genoeg natuur is. Ze vinden dat er ook veel variatie aan natuur in hun omgeving is. *“Er zijn hier veel verschillende dingen, bossen, water en ook heide.”* Maar ook de Edese kinderen vinden dat er altijd nog wel meer natuur bij mag komen. Amsterdamse kinderen vinden dat er in hun buurt ook meer natuur kan komen. Ze geven als oplossing: *“Ze moeten de parkeergarages weg doen en dan daar natuur op zetten en meer bomen.”*

Activiteiten in/met de natuur

Zoals eerder al naar voren kwam is de voornaamste activiteit in de natuur voor kinderen ‘spelen’. Voorbeelden hiervan worden veelvuldig genoemd, zoals boomhutten maken, oorlogje spelen in het bos, bloemen zoeken en daar boeketten van maken, zwemmen in een meer. Daarnaast worden de meeste kinderen door hun ouders meegenomen de natuur in. Met name ‘wandelen in het weekend’ wordt genoemd als activiteit. Dit wordt door kinderen nogal eens opgevat als een verplicht nummer. *“Ik vind het niet zo leuk om naar het bos te moeten, want dan kan ik niet met mijn vriendjes spelen.”* Het valt op dat de paar allochtone kinderen minder vaak vertellen dat ze moeten wandelen of naar het bos gaan. Ook op vakanties wordt er gewandeld. *“Dan gaan we bergen beklimmen.”* Een enkeling is lid van een natuurorganisatie, zoals het WereldNatuurFonds. *“Ik heb laatst daar geld voor gegeven. Mijn ouders betaalden 40 euro en ik deed er ook 40 euro bij.”* *“Ik vind dat ze leuke acties hebben zoals nu SOS Jaguar.”* Een kind zit bij de Scouting: *“Mijn broer en zus zaten er op en die vertelden er leuk over.”*

Het verschilt per woonplaats wat kinderen precies doen in de natuur. We beschrijven dit kort per locatie.

Amsterdam

In Amsterdam vertoeven kinderen vooral in parken, zoals het Amstelpark of het Beatrixpark. *“Ik ga vaak voetballen in het park.” “Wij doen slagbal in een park bij de Amstel.”* Ze komen ook nog wel eens in een bos, zoals het Amsterdamse bos. *“Daar fiets ik met mijn vader heen en dan ga ik botjes van dieren zoeken.”*

Kollumerzwaag

In Kollumerzwaag hoeven de meeste kinderen niet op stap te gaan om in de natuur te zijn. *“We hebben een weiland achter ons huis dus daar gaan we in het gras rollen.” “Ik heb een boomhut in de tuin.” “Ik zoek eieren in het veld.”* Een opvallende uitspraak geeft scherp het verschil tussen spelen weer in een grote stad en op het platteland: *“In de grote stad hebben ze van die verkeersborden met een poppetje met een bal en dat betekent dan dat je daar mag spelen. Die borden hebben wij hier niet want je mag hier overal spelen.”*

Ede

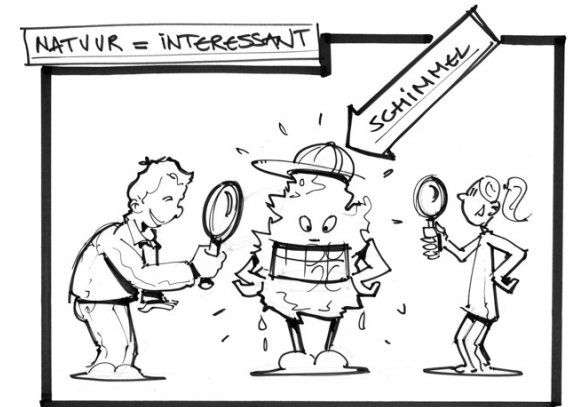
In Ede heeft iedereen een tuin en daar spelen ze in of helpen ze wel eens mee met tuinklusjes. Daarnaast zijn er in Ede vaak grasveldjes vóór het huis, waar kinderen kunnen spelen. *“We hebben een grasveld en daar doet de gemeente verder niks mee dus daar hebben we een ondergrondse hut gebouwd.”*

Natuur op school

De kinderen vertelden ons wat ze allemaal op school aan natuur doen. Het valt op dat kinderen heel gedetailleerd bepaalde natuurverschijnselen kunnen uitleggen. Dit komt omdat ze net een les hebben gehad over een bepaald natuurthema. *“We kregen in de les hoe zand ontstaat. Dat gaat met regenen op een berg en dan komen er hele grote stenen los. Die rollen van de berg en dan in het water en dan wordt het steeds kleiner en wordt het zand.”* Er wordt op school ook wel eens naar een natuurprogramma op SchoolTV gekeken.

Ervaringen met natuur op school (en elders) blijven vaak goed hangen.

Een uitstapje naar het bos met school roept een jaar na dato nog enthousiasme op. Hetzelfde geldt voor het zelf ervaren van natuur binnen het klaslokaal zoals het kweken van schimmels en het zien ontkiemen van een zaadje. *“Wij hebben net schimmels gekweekt. Normaal vind ik die lessen uit het boek van biologie nooit zo leuk, maar deze wel.”*

3.2 Voeding

Via dezelfde techniek als bij natuur haalden we de eerste gedachtes van kinderen bij voeding naar boven. We vroegen kinderen om alles te roepen wat in hen opkomt bij het horen van het woord ‘voeding’. Dit leverde ook weer veel associaties op. Kinderen kwamen voornamelijk met allerlei soorten eten op de proppen, van gezond eten zoals kiwi’s tot ongezond zoals frikadellen. In onderstaande tabel staan alle associaties bij voeding ongegroepeerd weergegeven.

eten	babyvoeding	drinken	keuken	appelsap	snoep	verteringskanaal
voedingswaarden	kauwgom	vitaminen	poep	kauwen	water	fruit
appels	lekkere dingen	kiwi	gezond	suikerklontjes	thee	ongezond
gif	patat	vis	groente	bomen	slager	melk
rozijnen	blaadjes	kaas	koe	dieren	appel	kaas
mens	eten		kannibaal	zaadjes	mest	hooi
vlees	mensen	dieren	vruchtbare grond	dierenvoeding	koffie	groente
aardappels	macaroni	spinazie	hamburger	frikadellen		

Gezond vs. ongezond

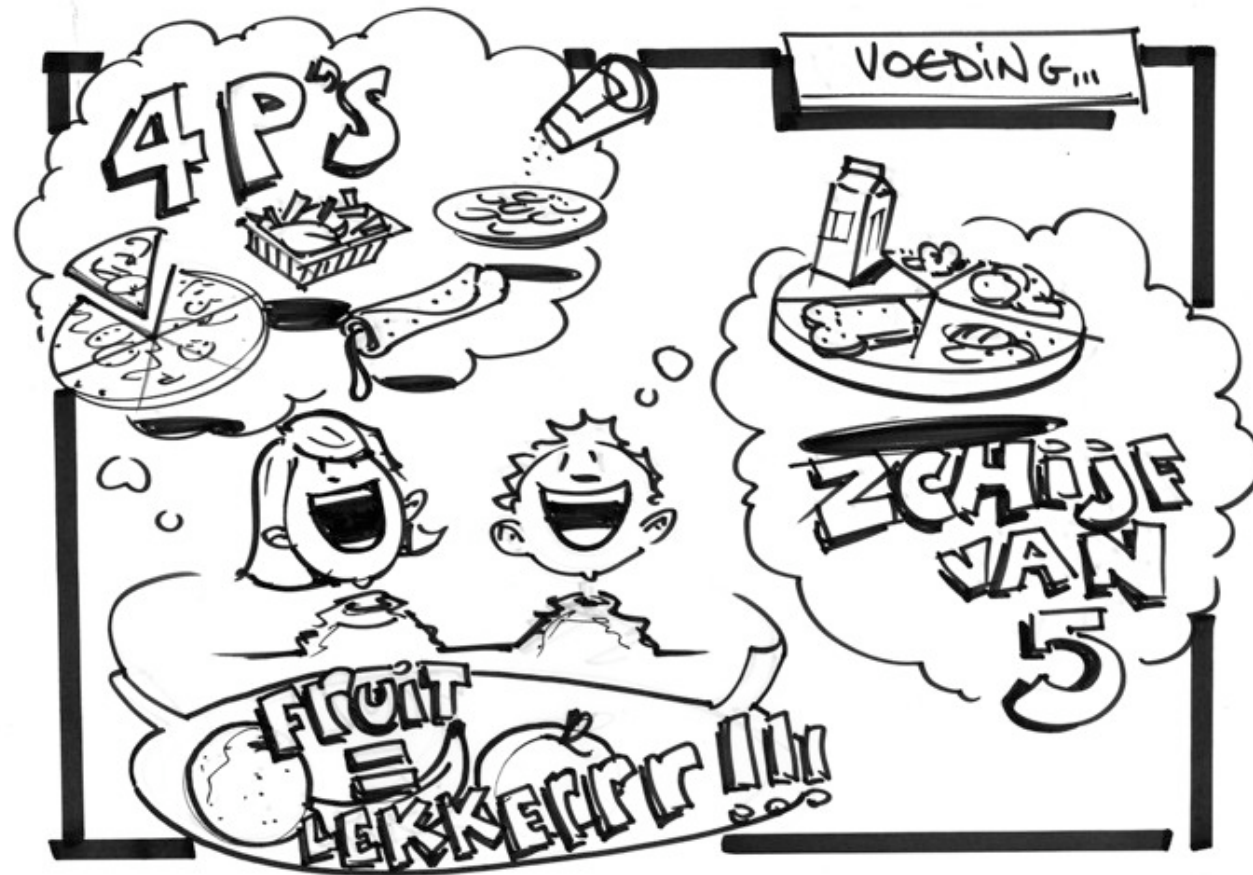
We vroegen kinderen hoe het eigenlijk zit met gezonde en ongezonde voeding. Bij gezonde voeding denkt iedereen direct aan groente en fruit. *“Je moet veel groente en fruit eten want dat is goed voor je lichaam”* Fruit vinden de meeste kinderen erg lekker. *“Ik vraag het aan mijn moeder of ze ananas wil kopen.”* Over groente zijn kinderen minder enthousiast. *“Bruine bonen en spruitjes vind ik brrrrr!”* Vreemde voeding kan op belangstelling van kinderen rekenen. *“In India eten de mensen insecten. Dat was in dat programma van Wie is de mol.”*

Als we verder praten over voeding komen ook aspecten als vet en calorieën naar voren. Maar hoe weet je eigenlijk of iets heel vet is? *“Dat kun je zien. Als iets vet is dan glimt het ervan. Dat zie je bij patat.”* Sommigen hebben ervaring met het checken van ingrediënten: *“Je kunt achterop een verpakking van bijvoorbeeld drop kijken wat er in zit. Dat doe ik voor mijn oma want die heeft suikerziekte.”*

De schijf van vijf wordt door kinderen aangehaald. "De schijf van 5 zegt dat je van alles wat moet eten want dat is gezond, van groente en zuivel enzo." Ze leren hierover op school op verschillende manieren. In Ede gaf

bijvoorbeeld iemand er een spreekbeurt over. In Kollumerzwaag kwam een diëtiste langs op school die onder andere over de schijf van vijf vertelde. Zij vertelde ook over welke activiteit je moet leveren om een teveel aan calorieën tegen te gaan. De voorbeelden bleven hangen: *“Ze zei dat als je een Magnum eet je dan 2 uur moet zwemmen om het er weer af te krijgen!”* De tegenhanger van de schijf van vijf kwam ook voorbij: *“Je hebt ook de vier p’s: pannenkoeken, patat, poffertjes en pizza!”*

“Ik moet altijd wel iets gezonds eten van mijn moeder. Die let daar op. Ik zelf let daar niet op hoor!”

“Ik moet altijd alles eten, ook als ik het niet lust.”

Mijn moeder maakt een lijstje en dan mag ik één ongezond iets uitkiezen.”

In Amsterdam wordt ook op school gelet wat kinderen eten. *“Wij mogen in de kleine pauze alleen maar fruit eten.”* Kinderen krijgen ook via de media mee wat er kan gebeuren als je niet gezond eet. *“Ik zag op tv dat van die vetzak in Engeland en die was 8 jaar en die woog al 89 kilo. Zijn moeder gaf hem elke dag patat! Toen moest hij een dieet volgen.”*

Oorsprong voeding

De meeste kinderen hebben een algemeen idee over waar voeding vandaan komt. Het is niet iets waar ze dagelijks bij stil staan dus heel specifiek kunnen ze niet antwoorden. Voeding is voor hen vanzelfsprekend. Daar hoeft je als kind niks voor te doen om het te krijgen. Wat dat betreft is er een afstand tussen kinderen en voeding. Verderop in het verslag komt dit bij het onderdeel ‘jouw eiland’ weer terug. Als we hier kinderen vragen te zorgen voor hun eigen voedselvoorziening schuiven ze die taak meteen door naar een supermarkt. Hieronder staan enkele citaten van kinderen over de oorsprong van voeding:

“Het komt uit de natuur, want aan bomen groeit fruit en aan planten groeit ook allemaal groente.”

“Het komt uit de grond.”

“Voeding komt uit de landbouw.”

“Uit een moestuin.”

“Bananen komen uit andere landen.”

Voedingstestje

Om te kijken hoeveel kinderen weten van voeding deden we een testje met ze. We lieten de kinderen een aantal groentes en fruit zien (zowel vers als voorverpakt) en vroegen hen individueel op te schrijven op een formulier:

- de naam van wat ze zagen;
- de manier waarop het groeit (boom, struik, onder de grond of anders).

We lieten de kinderen een aantal verschillende dingen zien,. Over het algemeen weten kinderen wel hoe de meeste dingen heten en hoe ze groeien. De niet zo vaak voorkomende groentes waren logischerwijs het moeilijkst. We beschrijven hieronder de reacties per getoond ‘object’.

Appel

De appel is een makkelijke voor de kinderen. Iedereen weet het bij naam te noemen en weet hoe een appel groeit.

Mandarijn

Ook de mandarijn weet iedereen bij naam te noemen. Over de groeiwijze zijn soms twijfels. Sommige kinderen weten dit via een wel hele originele bron: *“Ik weet het van de sapreclame hoe dat groeit want dan plukken ze het van boompjes af.”*

Voorgesneden sla in een plastic zak

Omdat de sla in een verpakking zit moeten de meesten even goed kijken wat het precies is. Maar heel lastig vinden ze deze niet. Over de groeiwijze van sla (en van groente in het algemeen) ontstaat een interessant gesprek. *“Dat groeit onder de grond want daar zitten de wortels.” “Ja, maar dan groeit elke plant onder de grond. Sla groeit op de grond.”*

Radijzen

Dit vonden de meeste kinderen de moeilijkste om te benoemen. Ze twijfelen over welke groente het is: *“Zijn het suikerbieten?” “Volgens mij zijn het kersen.” “Oooh, ik weet niet meer hoe het precies heet, maar ik ken het wel!”* Ook zijn er twijfels over de groeiwijze. Na het bestuderen van de radijzen komen de meesten wel op ‘onder de grond’. *“Ik herken het van m’n broer. Die had het meegenomen uit zijn schooltuin. Daarvoor wist ik ook niet hoe het heette.”*

Rozijnen

Over rozijnen moet ook even nagedacht worden, maar uiteindelijk weten de meeste kinderen wel hoe dit groeit: *“Dat is toch een gedroogde druif?” “Ik zag in Frankrijk hoe dat groeit.”*

Voorverpakte pizza

Bij het zien van de pizza roepen veel kinderen “Mmm lekker!” En hoe wordt die lekkere pizza dan gemaakt? *“Ze rollen dan deeg plat en dan gaat er tomatensaus op, stukjes kaas, salami en dan groente erop. Deze werd in de fabriek gemaakt want er zit plastic omheen. Ze maken hem ook in de pizzeria.”*

Rookworst

Iedereen weet dat een rookworst van vlees gemaakt is, maar er wordt getwijfeld of het van een koe of een varken komt. Hoe het proces van dier naar worst verloopt kunnen kinderen gedetailleerd vertellen: *“Ze maken het bij de*

slager. Eerst slachten ze het varken, dan gaat het naar de fabriek en dan maken ze hem schoon. Dan snijden ze het in vormen en dan braden ze het.

“Nou, volgens mij gooien ze het ook nog in een blender, dan mixen ze het en dan gooien ze er wat dingen bij in en dan braden ze het en persen het in een vorm.”

Chocolademelk

Kinderen vinden het niet lastig om van een pak chocomelk te vertellen hoe het gemaakt is. *“Ze mixen cacao met melk en suiker in de fabriek.” “Je kunt het ook zelf maken van cacao poeder met melk.”*

3.3 Jouw eiland

Nadat we de thema's natuur en voeding hebben besproken vroegen we de kinderen om ieder op een wit vel van A4-formaat een eiland te tekenen. Zij moesten zich voorstellen dat ze daar zelf op gaan wonen. Ze kregen de opdracht mee om ervoor te zorgen dat ze op het eiland genoeg te eten en te drinken en natuur hebben.

Opvallend is dat kinderen vaak voor de makkelijke weg kiezen en een supermarkt op hun eiland zetten. *“Dan heb je alles op één plek en hoef je zelf niet alles te verbouwen.” “De natuur heeft veel maar de supermarkt heeft nog veel meer”.* Hoe de supermarkt aan deze spullen komt of hoe ze aan het geld komen om bij de supermarkt spullen te kopen is voor de meesten een brug te ver. Sommigen verzinnen snel ter plekke oplossingen: *“Je kunt in de supermarkt werken voor het geld om weer spullen in de supermarkt te kopen”.*

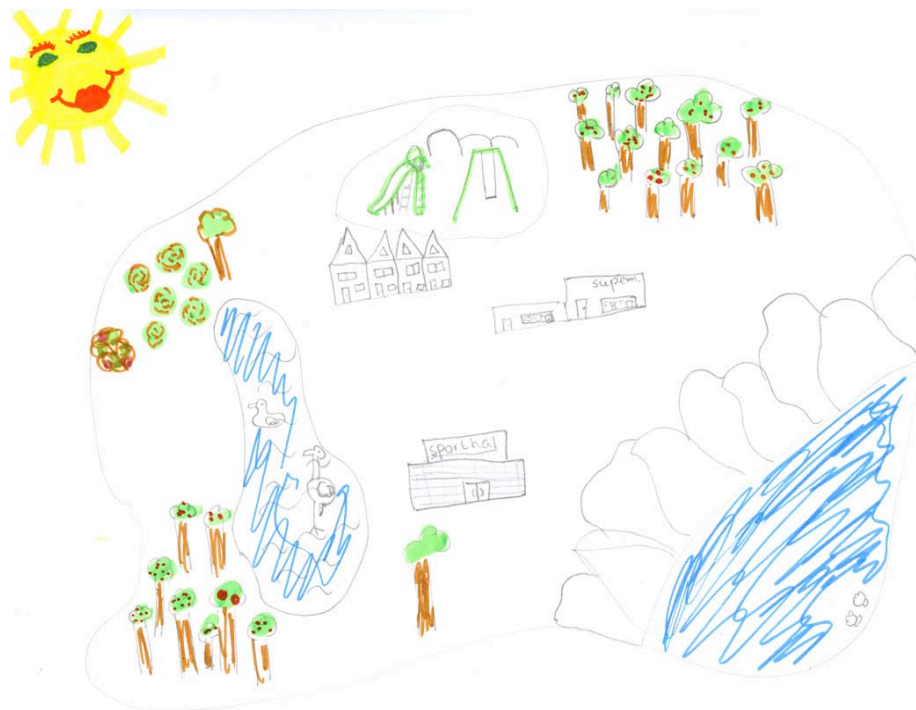
Iedereen plant wel wat 'groen' neer op zijn eiland. Het is een handige combi van zuurstof en eten. *“De appelbomen zijn er voor zuurstof en je kunt er ook appels van eten.”* Een palmboom wordt ook vaak getekend. *“Dat is lekker tropisch en je kunt de kokosnoten eten en kokosmelk drinken.”* Sommigen tekenen wel heel exotische bomen: *“Ik heb een wonderboom op mijn eiland daar groeit alles aan wat ik wil.”* Dieren zien we ook op het eiland, sommigen zijn functioneel, andere meer voor de mooiigheid. *“Ik heb een koe voor de melk op mijn eiland gezet.” “Ik heb konijntjes getekend want die vind ik leuk.”* Aan het slachten van dieren wordt vrijwel niet gerefereerd.

Ook hebben de meesten iets met water op het eiland, zoals een waterput, of een meer. *“Uit het meer kun je drinken en er zwemmen vissen in die je kunt eten.”* Blijkbaar hebben sommigen goed opgelet tijdens de les over water want ze tekenen complete waterzuiveringsinstallaties.

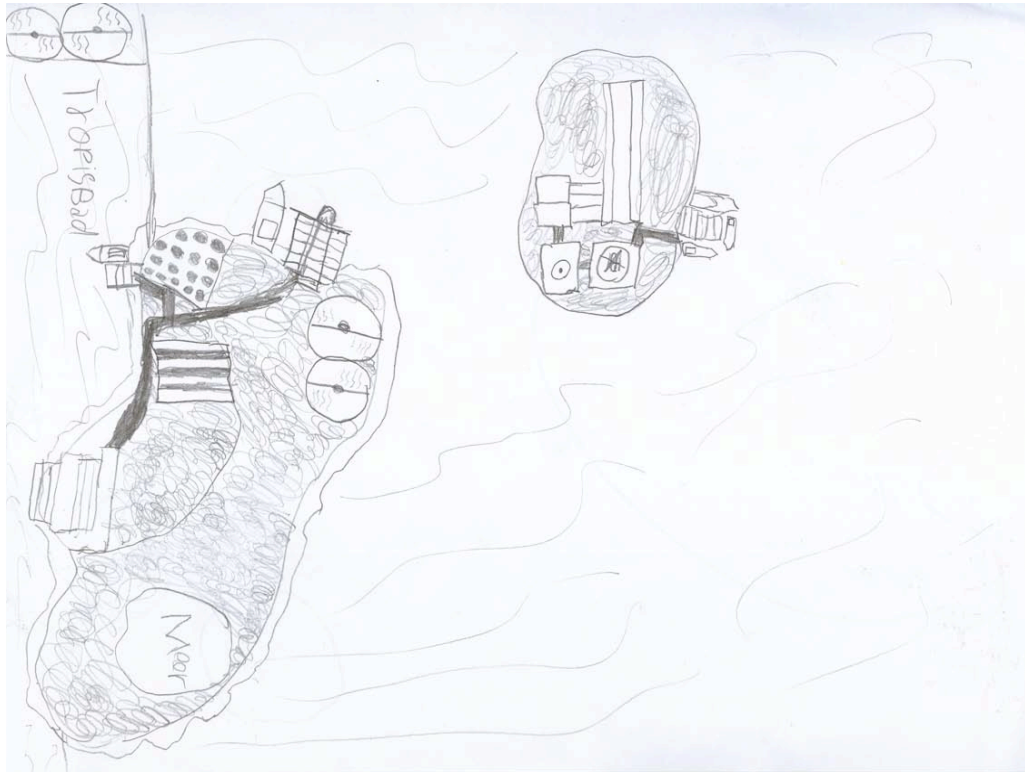
Dat kinderen erg op spelen gefocust zijn komt ook in de tekeningen naar voren. We zien onder anderen een zwembad, een speeltuin, een volleybalveld en een playstation terugkomen. *“Je moet ook wel wat leuks kunnen doen op je eiland.”*

Jongens tekenen wat vaker dan meisjes technische zaken op hun eiland, zoals een satelliet, zuiveringsinstallatie, vliegveld, tank, boorplatform en een verdedigingsmuur. Een jongetje dat fan is van auto's tekent zelfs de gehele AutoRai op zijn eiland. Meiden tekenen vaker bloemen en de zon op hun eiland.

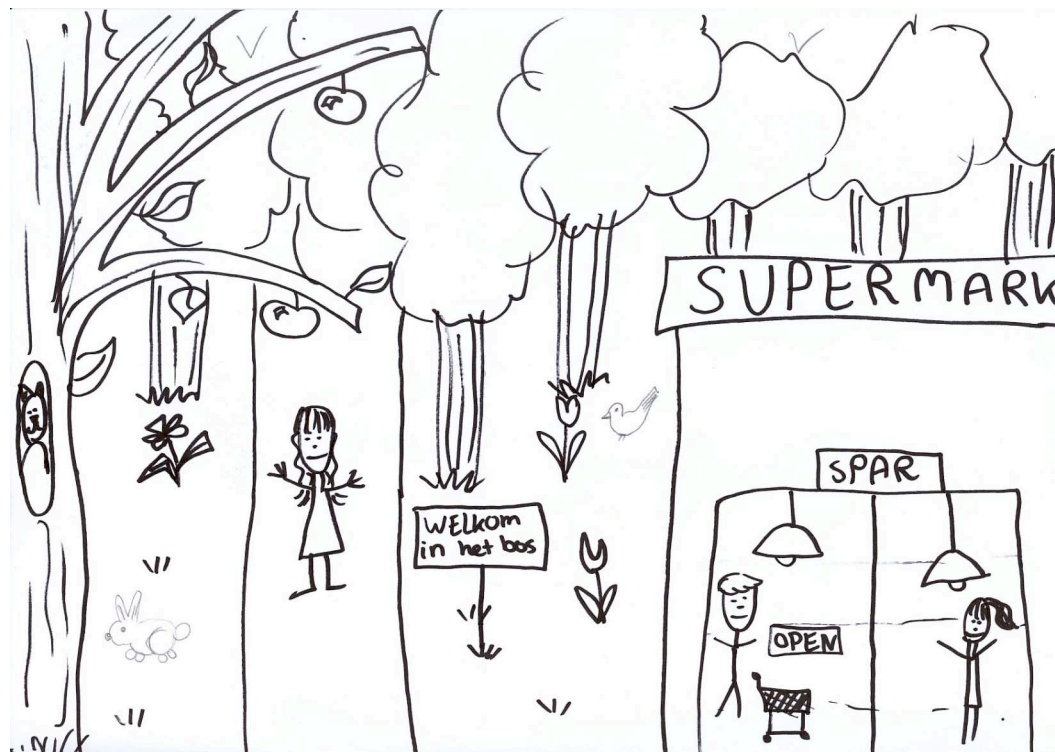
Hieronder een aantal tekeningen met de bijbehorende uitleg van de tekenaar.

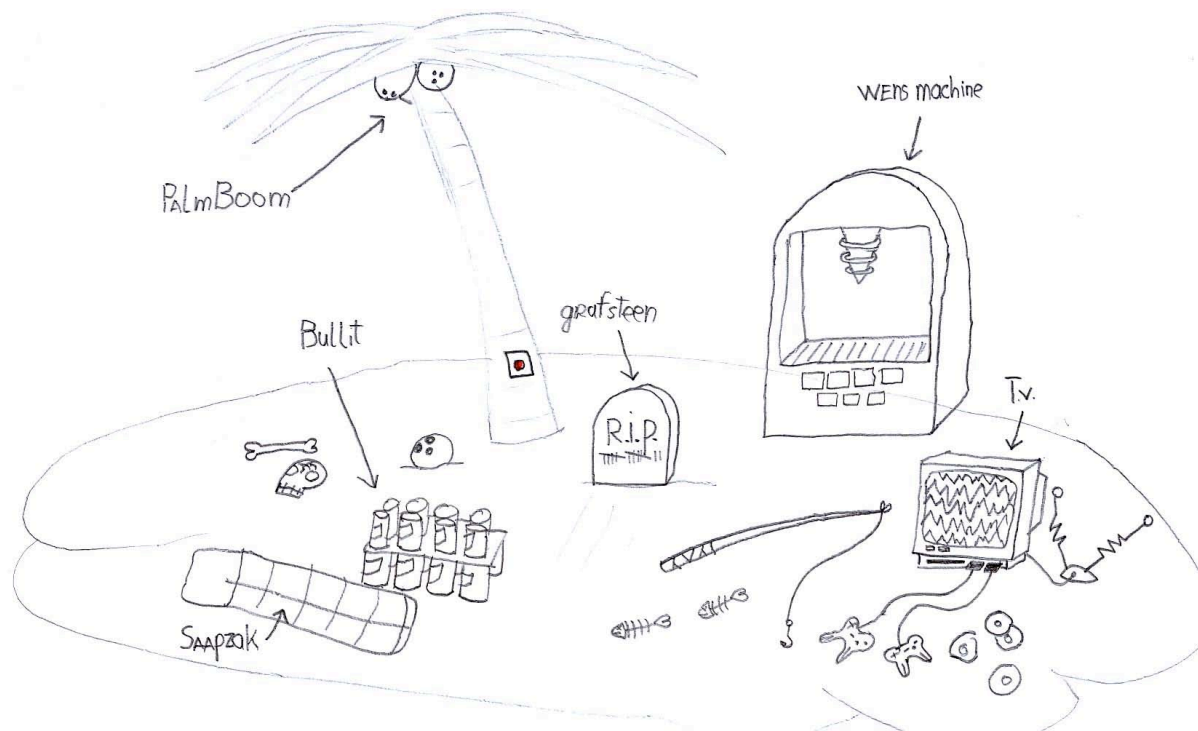
“Ik heb een supermarkt getekend waar je ook kleren kan halen. Bomen, een speeltuin en een meer met eendje. Ook wel met vis erin. En een zon want het is lekker om in de zon te zitten op je eiland.” (Meisje, Ede)

“ Ik heb een eiland met een haven, een vliegveld en een helikopter. En daarnaast het grote eiland met een waterzuiveringssysteem. Dan kan je water uit de zee pompen en heb je altijd schoon water om te drinken. En nog een bootje, een moestuin en wat huizen met een bos eromheen.”
(Jongen, Ede)

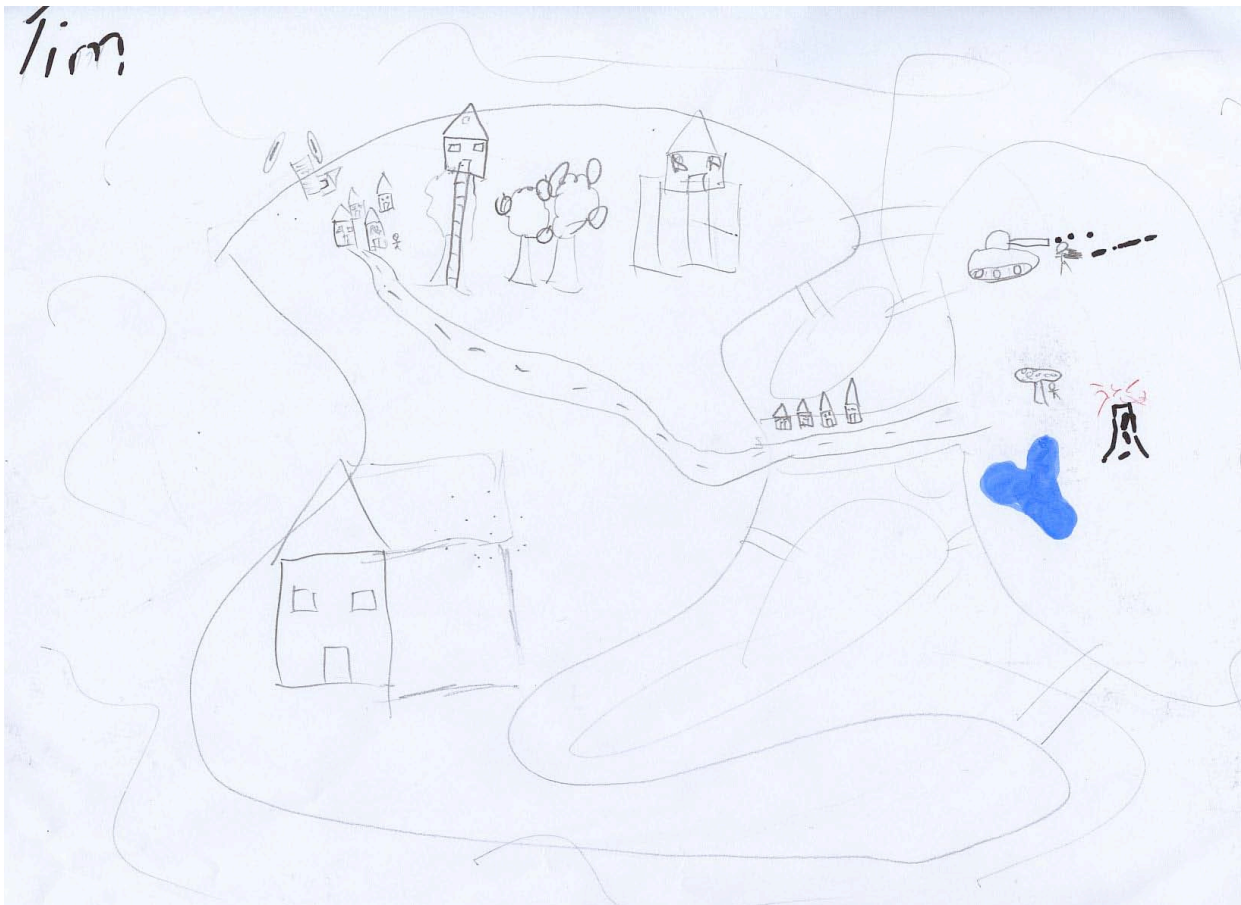
“Ik heb een supermarkt, daar kun je eten kopen omdat je dat nodig hebt en speelgoed. En er zijn appelbomen. Ik heb ook een bos, ik vind het leuk om daar te zijn. Ik woon zelf ook dichtbij een bos.” (Meisje, Kollumerzwaag)

“Ik heb een wensmachine zodat ik kan wensen wat ik maar wil. Ook heb ik veel blikjes Bullit. Dat zijn energydrinks. Mijn playstation neem ik ook mee. De hengel is om vis te vangen. Dat is leuk om te doen.” (Jongen, Kollumerzwaag)

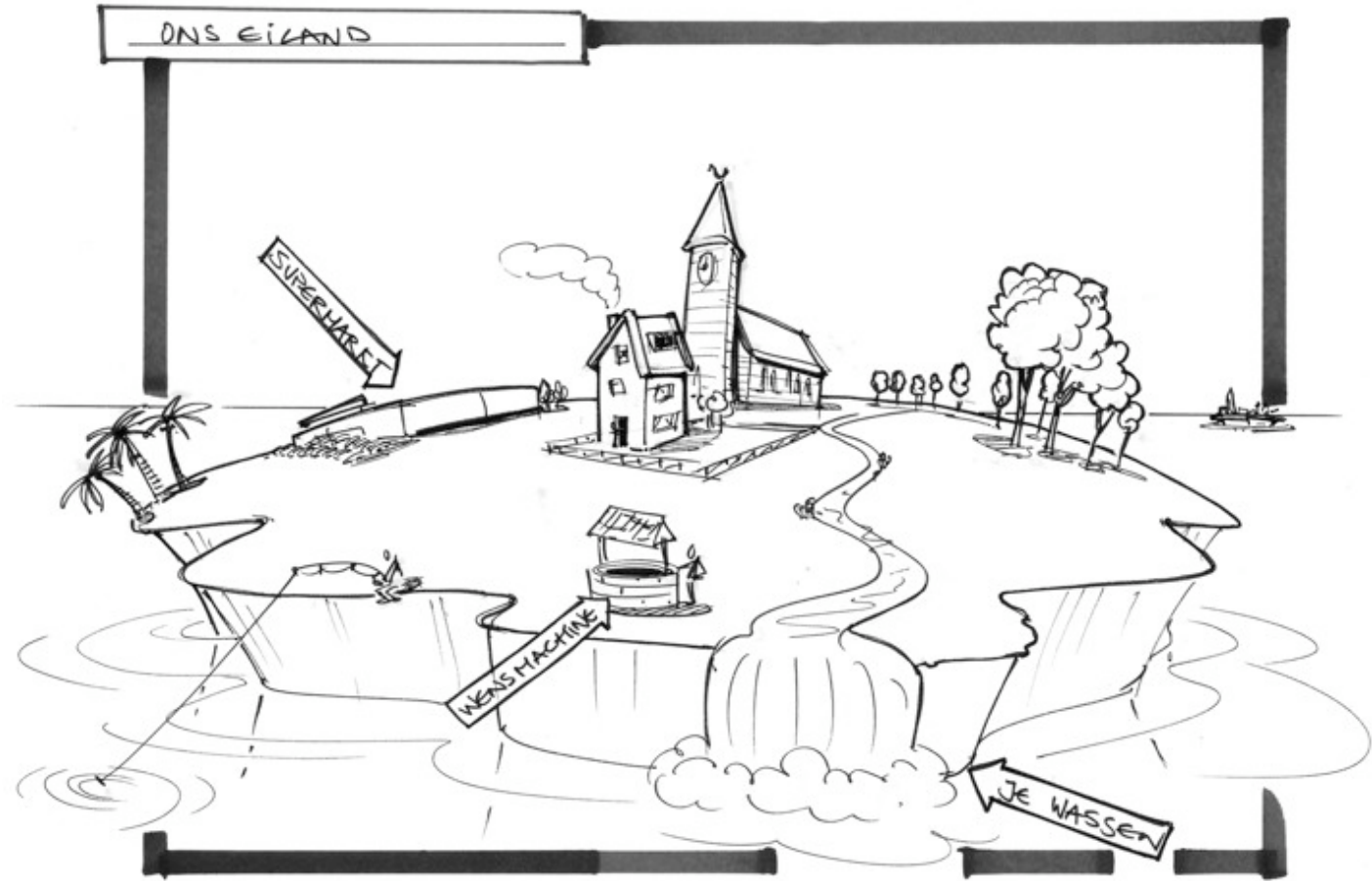

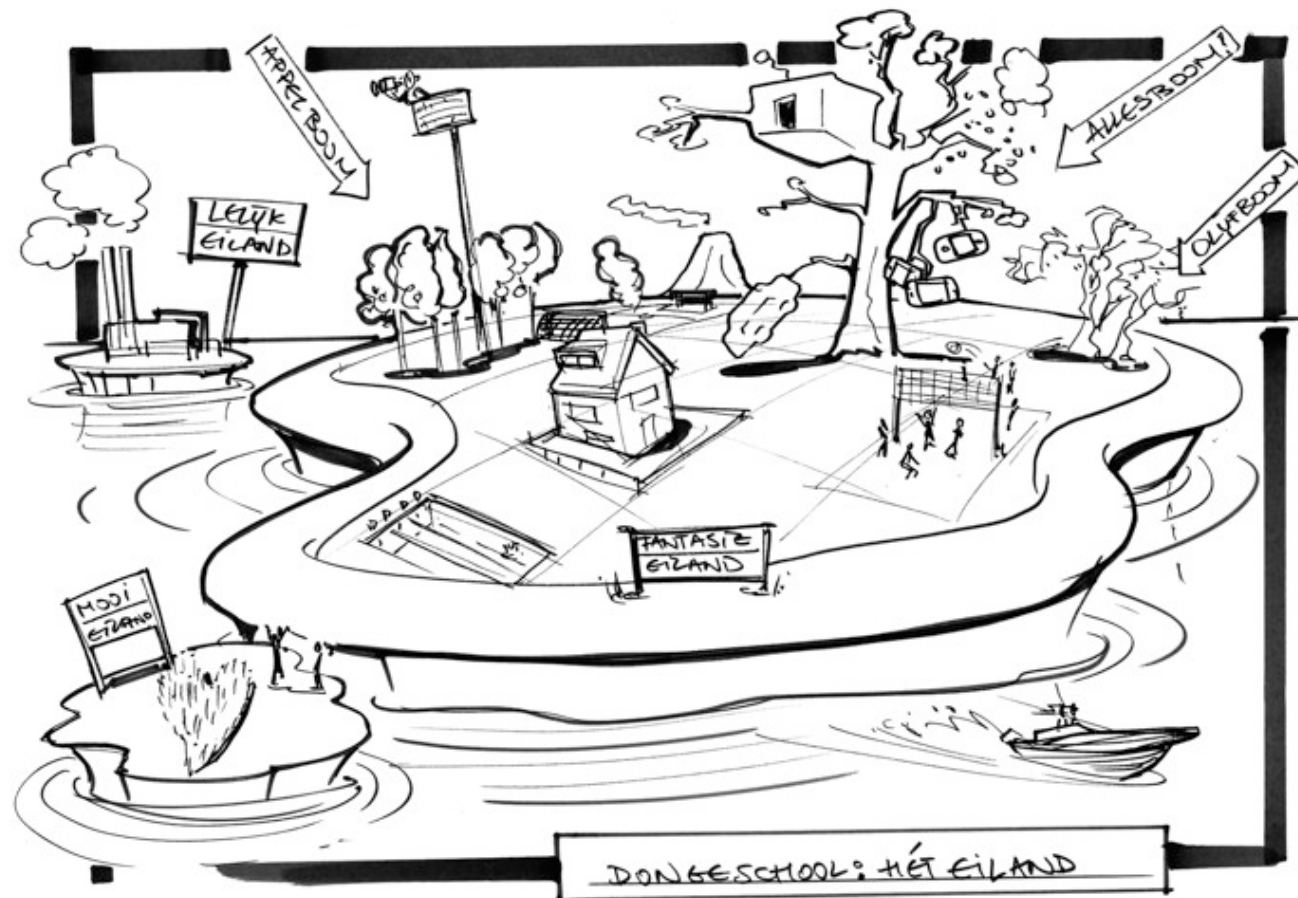
“Ik heb een lelijk eiland en een leuk eiland. Er is ook een palmboom. De supermarkt ligt achter mijn huis. De supermarkt koopt het eten van een fabriek die op het lelijke eiland ligt. En de fabriek krijgt het van mensen die het verbouwen van zaadjes die ze in de grond stoppen.” (Jongen, Amsterdam)

“Ik heb een boomhut en bomen, een boerderij en een wonderboom. Daar groeit alles aan zoals groente, fruit, chips en bier. De tank bewaakt het eiland want ik wil niet dat het ingenomen wordt.” (Jongen, Amsterdam)

Visual eiland Kollumerzwaag

Visual Eiland Amsterdam

3.4 De (school)tuin

Tuin

Het verschilt per woonplaats of kinderen in een huis met een tuin wonen. In Amsterdam heeft de helft van de kinderen een tuin. Deze tuinen worden voornamelijk als terras gebruikt en als fietsenstalling in plaats van als een groei- en bloeiplek. Als deze kinderen wordt gevraagd wat ze in hun tuin doen noemen ze dingen als barbequen en voetballen. *“Als het warm is zitten we soms in een schelp met water. Ik doe er niet echt iets met planten.”* De andere helft van de Amsterdamse kinderen woont in appartementen. *“Ik woon op drie hoog dus dan kan een tuin niet.”* Uit hun verhalen is op te maken dat ze ook niet vaak met andermans tuinen in aanraking komen. Hun familie woont ook in appartementen en kinderen uit de buurt ook.

De kinderen die we spraken in Ede en Kollumerzwaag hebben allemaal een tuin. De meesten helpen wel eens mee in de tuin. Ze doen klusjes als gras maaien, planten water geven, takken afknippen. Een enkeling verdient hier geld mee, de rest doet het vrijwillig en vindt het best leuk. Sommigen hebben een eigen stukje tuin.

“Dat heb ik gevraagd aan mijn ouders en toen kreeg ik een stukje. Mijn oma helpt me met bloemen planten.”

“Ik heb een kwart van onze tuin en ik heb er vier zonnebloempitten geplant en die zijn heel groot geworden, wel 1 meter 50! Dat is echt leuk!”

“Het is leuk om iets met je tuin te doen en je bent lekker in de frisse lucht bezig.”

“Ik heb een klein eigen moestuintje met tomatenplant en kruiden. Het is echt leuk om uit je eigen tuin te eten.”

Voor een enkel kind is tuinieren niet aan de orde.

“Ik werk niet in de tuin, ik voetbal er vooral in.” “Ik ben liever binnen en zit achter de pc.”

Schooltuin

We vroegen kinderen in Amsterdam en Ede voordat ze aan de slag gingen in hun schooltuin wat ze leuk leek aan een schooltuin en wat ze juist minder leuk leek. De leuke kanten overschaduwden de mindere punten.

Leuk:

Het allerleukst aan een schooltuin is dat je dan niet op school hoeft te zitten in de klas. Een schooltuin roept de gevoelens van een excursie op bij kinderen. *“Dan hoef je niet op school te zijn, maar lekker buiten.” “Het lijkt me leuk want dan hoef ik geen taal of rekenen te doen.”*

Het actieve van een schooltuin trekt kinderen ook aan. *“Het lijkt me leuk omdat ik dan zelf dingen mag planten.”* En tenslotte is het educatieve van een schooltuin ook interessant: *“Dan kan je zien hoe planten groeien.”*

Minder leuk:

De meeste kinderen lijkt het niet leuk om met slecht weer in de schooltuin te moeten werken. Ze vragen zich ook af hoe dit straks zal gaan. *“Zetten ze dan een tent erover?”*

Een ander minder punt zijn voor sommigen de enge beesten die je kunt aantreffen in de schooltuin. Vooral Amsterdammers zijn hier huiverig voor. *“Er zijn wel boven de honderdduizend spinnen in de grond en ook bijen en wespen. Daar ben ik bang voor.”* Een Amsterdams meisje maakt zich daarnaast zorgen dat ze smerig wordt: *“Ik hoorde dat je geen handschoenen aan mag als je in de schooltuin werkt.”*

In Ede krijgen kinderen met een groepje van drie een schooltuin. Volgens hen hangt het ook van het groepje af waar je in komt of het werken in de schooltuin leuk wordt. *“Straks zit je met stomme mensen in een groepje en dan is er niks aan.”* De meesten hebben dan ook al geregeld bij wie ze in de groep komen.

Verwachting

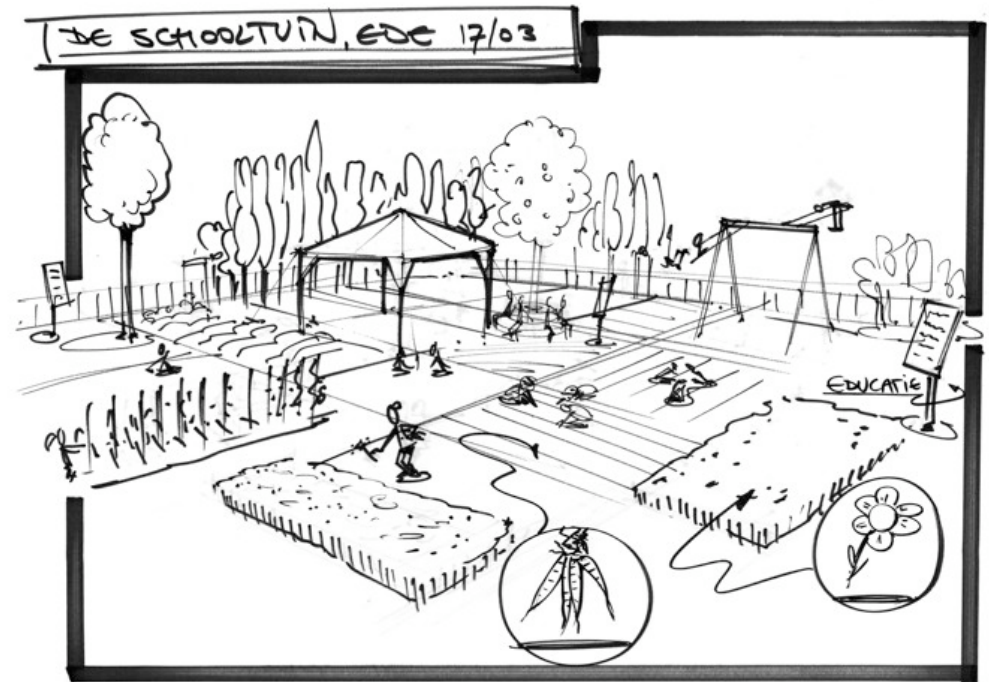
Kinderen verwachtten vooraf het volgende te leren in de schooltuin:

- hoe je in de tuin moet werken;
- wanneer je iets kan eten;
- hoe je iets plant;
- hoe je onkruid wiedt;
- hoe je insecten bestrijdt.

Kinderen vragen zich af wat ze precies gaan planten in de schooltuin. De volgende dialoog ontstond hierover tussen een jongen en een meisje.

Meisje: *“Gaan we ook bloemen planten?”* Jongen: *“Nee joh, daar heb je toch niks aan.”* Meisje: *“Jawel hoor, daar kun je een boeketje van maken.”*

Al met al kijken de kinderen in Ede en Amsterdam erg uit naar het werken in de schooltuin.

4. Resultaten bezoek schooltuin

In dit hoofdstuk bespreken we de reacties van de kinderen aan de hand van de onderwerpen en thema's die we tijdens de gesprekken inbrachten, zoals: hoe vind je het tot nu toe in de schooltuin, is het wat je er van verwachtte, wat vind je leuk en wat vind je minder leuk aan de schooltuin en wat heb je geleerd?

4.1 Algemene beleving

Iedereen vindt het leuk om in een schooltuin te werken. Geen enkel kind heeft uitgesproken negatieve ervaringen met de schooltuin. *“Ik vind niks niet leuk.”* In de eerste fase gaven kinderen al aan er zin in te hebben om naar een schooltuin te gaan. Daadwerkelijk ermee bezig zijn overtreft voor sommigen zelfs hun al positieve verwachting. *“Dat het zó leuk zou zijn had ik echt niet gedacht!”* Als we kijken naar wat de schooltuin zo leuk maakt voor kinderen kunnen we een opsplitsing maken tussen factoren die indirect en direct aan de schooltuin te linken zijn.

Indirecte factoren

De indirecte factoren zijn niet uniek te koppelen aan een schooltuin want ze kunnen ook van toepassing zijn op andere activiteiten. De factoren die we destilleren uit de interviews met kinderen zijn:

- Het is geen standaard schoolles

De kinderen ervaren iets buiten de standaard schoolles-structuur als snel als iets positiefs en leuks. *“Het is leuk dat we nu niet hoeven te rekenen of taal hoeven doen.”* *“Je doet hier iets wat je niet doet op school.”*

- Het is buiten

Iedereen vindt het niet alleen leuk als ze iets anders dan de standaard schoolles doen. Het is nog leuker als het ook nog eens buiten de school is. De reis ernaar toe zorgt bijvoorbeeld al voor extra opwinding. *“Dat we met de bus gaan lijkt zo net een schoolreisje.”*

- Het is actief

Iets actiefs doen en niet stil hoeven zitten vinden veel kinderen erg fijn. *“Je kunt lekker bewegen hier.”*

- Het is gezellig

Samen met de andere kinderen er op uit gaan en bezig zijn vinden de meesten erg gezellig. *“Het is best lachen want er gebeurt van alles.”*

Directe factoren

Daarnaast zijn er factoren die direct en uniek aan de schooltuin te koppelen zijn. Het gaat om de volgende:

- Proces live in beeld

Vrijwel alle kinderen vinden het interessant om te zien hoe iets dat ze geplant hebben uitgroeit tot een heuse plant. De weg van zaadje naar plant roept enthousiasme en verbazing op. *“Ik had niet gedacht dat alles zo snel zou groeien!” “Ik had gedacht dat je alles veel vaker water moest geven, maar het gaat eigenlijk best automatisch met de regen.”*

- Concreet eindresultaat

Het spreekt kinderen erg aan dat ze naar een tastbaar eindproduct toewerken. Iets dat ze kunnen aanraken, ruiken, en/of opeten. In Amsterdam hebben ze o.a. venkel geplant. Kinderen demonstreren ons: *“Als je hierover wrijft dan ruiken je vingers naar drop.”* Het zien van vruchten die aan hun plant hangen vinden ze te gek. *“Het is zo leuk dat je allemaal dingen mee naar huis kunt nemen.”* Ze vergelijken hun eigen oogst met die in de supermarkt. *“Mijn uien zijn veel groter dan die in de supermarkt liggen.” “De aardappelen uit mijn tuin zien er echt zielig uit. Die in de supermarkt zijn veel beter.”*

- Verlenging proces

Het meenemen van oogst uit de schooltuin resulteert in veel gevallen erin dat kinderen gaan koken met hun ouders en dat er bloemen thuis in een vaas belanden. Het proces wordt hierdoor nog eens extra verbreed en verlengd. Ze zien niet alleen hoe iets groeit, maar ook wat je met het eindproduct allemaal kunt doen. De twee scholen stimuleren dit door voorbeeldrecepten mee te geven (Amsterdam) of binnen school te gaan koken (Ede). *“Wij hebben met de klas een salade gemaakt.”*

4.2 Match met verwachting

Tijdens de groepsgesprekken voorafgaand aan het schooltuintraject kwamen de volgende verwachtingen bij kinderen van de schooltuin naar voren:

- Schooltuin is een uitje

Deze verwachting is inderdaad uitgekomen. Kinderen ervaren de schooltuin als een soort mini-schoolreisje. Dit gevoel wordt versterkt doordat ze een afstand moeten afleggen om er te komen. In Ede gaan ze op de fiets en in Amsterdam met een bus.

- Zelf actief bezig zijn

Ook deze verwachting wordt waargemaakt in de schooltuin. De kinderen zijn gedurende de les continu druk in de weer. Van onkruid wieden, nieuwe zaden planten, de bestaande planten onderhouden en oogsten. *“Met het harken*

kun je lekker bewegen.” Sommigen vinden het zelfs actiever dan ze gedacht hadden. *“Het is best zwaar om in een tuin te werken.”* Hierover meer in paragraaf 4.4

- Leren over de natuur

Kinderen leren veel over het hele proces van planten, groeien en oogsten. Ze leren daarnaast nieuwe planten kennen. Ze vinden het wel lastig om alle namen te onthouden. Ze onthouden vaak wel de categorienaam van een plant: bloemen, groente, kruiden. Maar de specifieke plantennamen zijn nogal eens te lastig om te onthouden. Kinderen wijzen planten aan en benoemen ze verkeerd. Bijvoorbeeld bij een peterselieplant: *“Dit is basilicum, dat zijn kruiden.”* Bij kool: *“Dit is sla.”* Over de bloem Cosmea: *“We hebben een bloem gepland, maar ik weet niet meer hoe die heet.”*

- Schooltuin bij slecht weer

Sommige kinderen vroegen zich af wat het gevolg zou zijn van slechte weersvoorspellingen voor het werken in de tuin. Komt er dan een tent over de tuin? Ze weten nu dat als het hard regent de schooltuin niet bezocht wordt. Bij een beetje miezeren gaan ze wel. Bij het bezoek in Amsterdam begint het te regenen tijdens het bezoek. Dit deert de kinderen maar weinig. Ook in Ede regent het tijdens ons bezoek en gaan de kinderen onverstoord door.

- Beesten

Met name in Amsterdam kwam de vrees voor enge dieren naar voren. Nu de kinderen in de tuin zijn geweest vinden ze de aanwezigheid van dieren over het algemeen meevallen. *“Er zijn minder beestjes dan ik dacht. Ze zeiden dat we veel wormen zouden zien, maar die ben ik nog niet vaak tegengekomen.”* *“Spinnen vind ik best eng, die laat ik lopen en geef ze een duwtje als ze te dicht bij me komen. Dan valt ‘ie op z’n zij.”* *“Er zijn wel beestjes, maar ik weet nu dat ze niet gevaarlijk zijn.”*

Sterker nog: de dieren maken het werken in de tuin vaak nog interessanter. In Ede rennen de kinderen direct op een in de grond gegraven waterton af. Ze willen kijken of er kikkers in zitten. Die hadden ze bij eerdere bezoeken al gespot en ze vinden het razend interessant. *“Ja! Er zit er eentje in! Ik ga ‘m niet pakken hoor.”* Tijdens de interviews heeft een jongen met een stok een dood dier (een kaal molletje of muisje) uit de waterton gevist en loopt hij daarmee op zijn klasgenoten af. Die rennen gillend en lachend weg. *“Wat is dat voor iets! Aaaaah! Waar heb je die vandaan?”* Lieveheersbeestjes zijn duidelijk de meest geliefde beestjes. *“Die zijn niet eng.”*

De kinderen leren ook dat bepaalde beestjes schadelijk kunnen zijn voor planten. In Ede hebben kinderen bijvoorbeeld last van ongedierte dat ze ‘het aardappelbeestje’ noemen. Die vreet de aardappelplant boven de grond aan. Ze leren hierdoor ook meteen dat dergelijk ongedierte niet alleen tot last is in hun eigen tuin, maar dat de

overlast grotere gevolgen heeft. *“Van die beestjes hebben de boeren ook last en dan kunnen ze straks niet genoeg aardappels van het land halen.”*

- Vies worden

Sommige meiden dachten vooraf dat je nogal vies zou worden in de tuin en vroegen zich af of ze met handschoenen aan gingen werken. Dit is niet het geval. In Amsterdam neemt iedereen laarzen mee naar de tuinen en wisselen ze daar hun schoeisel om. Door het gebruik van tuingereedschap hoeven de kinderen ook niet diep met hun handen in de aarde te wroeten. Daardoor valt het vies worden best mee. *“Ik word wel een beetje vies, maar dat vind ik niet zo erg.”* Op school wassen de kinderen grondig hun handen en zijn ze weer schoon.

- In groepjes werken (Ede)

In Ede vroegen sommige kinderen zich af hoe het zou zijn om in groepjes te werken aan een tuin. Ze verwachtten dat de beleving af kan hangen van het groepje waar je in terecht komt. Tijdens ons bezoek aan de tuin in Ede blijkt dat een indeling in groepjes en werken in toerbeurten de beleving van de schooltuin beïnvloedt. Omdat je niet alleen werkt aan een tuin gebeuren er tussentijds dingen in de tuin die je niet ziet of meemaakt. *“Dan kom ik weer in de tuin en dan is er van alles nieuws geplant.” “Het meisje uit de andere klas die ook op deze tuin zit is niet zo netjes en die laat altijd veel onkruid er in staan.”* Omdat in groepjes wordt gewerkt moet de oogst verdeeld worden.

Dit zorgt soms voor verwarring of irritatie. *“Dan heeft iemand anders de radijsjes meegenomen, terwijl ik die ook wel wilde eten.”*

4.3 Positieve en negatieve aspecten

Positief

In bovenstaande paragrafen komt al een aantal positieve punten van de schooltuin naar voren. We zetten ze nog eens op een rijtje, aangevuld met een aantal punten die nog niet genoemd zijn.

- Uitje
- Actief
- Buiten
- Gezellig

En ook:

- De meester: In Amsterdam lopen de kinderen weg met de tuinman van het complex die hen les geeft. *“Ik vind het leukst dat meester Matthieu zo grappig is.”*
- Het verzorgen: Het spreekt kinderen aan om ergens voor verantwoordelijk te zijn. Ze verzorgen graag iets, zoals een huisdier en ook een tuin.
- De oogst: De schooltuin levert kinderen iets concreets op dat ze meteen kunnen meenemen. Je krijgt iets terug voor het werk dat je ergens in stopt. Dit vinden kinderen leuk en het motiveert ze.

Negatief

Er worden minder negatieve dan positieve punten genoemd. Er is een drietal minpunten dat door meerdere kinderen wordt genoemd. Namelijk:

- Hard werken

De kinderen in Amsterdam vinden dat ze best hard moeten werken in de tuin. Dit valt kinderen tegen. In Amsterdam staat na twee uur werken in de tuin ook direct een andere school aan de poort te trappelen. De les kan dus niet uitlopen. Om vertraging te voorkomen en al het werk af te krijgen geeft de tuinman telkens met een fluitsignaal aan dat hij een nieuwe opdracht uit gaat leggen bij de voorbeeldtuin. Hierdoor heeft het soms iets weg van een drill-instructie. In Ede hebben we niet kunnen zien hoe de reguliere les zich voltrekt. Hoewel een enkeling ook daar aangeeft een tijdsdruk te voelen: *“Je moet vaak weer verder gaan met iets anders terwijl ik dan nog bezig ben met de andere opdracht. Ik krijg alles niet goed af.”*

- Onkruid wieden

Het saaiste klusje vinden de meeste kinderen het onkruid wieden. Dit wordt veelvuldig benoemd als ‘niet leuk’.

“Ik heb altijd veel onkruid en dat moet er uit. Dat is vermoeiend want je moet echt de wortel eruit trekken. Anders groeit het gewoon door.”

“Dan moet je bukken om ze eruit te halen en dan in je emmertje doen. Het is zo’n gedoe.”

“Je mag ook niks laten zitten. Ook de mini-dingetjes moeten eruit. Dat is best gepriegel.”

Ondanks dat ze het een klus van niks vinden begrijpen de meesten dat het nodig is om onkruid te wieden.

“Schoffelen moet als je een goed tuintje wil hebben.”

- Binnenles vs. buitenles

In Amsterdam krijgen de kinderen eerst een aantal lessen in een lokaal bij de schooltuin, voordat ze daadwerkelijk de schooltuin ingaan. Nu ze deze lessen kunnen vergelijken met de schooltuinlessen, vinden ze de binnenlessen minder leuk. *“Die lessen waren soms erg saai.”* Ook konden ze zich toen nog weinig voorstellen bij de stof die werd besproken, omdat ze nog niet daadwerkelijk in de tuin hadden gewerkt. Sommigen vinden het best moeilijke lessen. Thema’s die voorbij komen zijn onder andere temperatuur, neerslag, meten en windrichtingen. *“Je moest in groepjes vragen beantwoorden. We hadden er heel veel fout want we snaptten het niet. In de tuin snap ik alles wel.”*

In Ede hebben ze een les op school gehad ter voorbereiding op de lessen in de schooltuin. Mensen van het VAT waren hierbij aanwezig. In Ede zijn de kinderen niet uitgesproken negatief over deze les. Dit kan te maken hebben met het feit dat in Ede bij de binnenlessen niet alleen theorie wordt behandeld maar ook actief bezig gegaan wordt. Ze kweken bijvoorbeeld plantjes in de klas op, die ze vervolgens in de schooltuin planten.

En een enkeling noemt:

- Bij regen gaat ’t niet door.

Kinderen vinden het jammer dat werken in de tuin weersafhankelijk is. Ze zouden graag altijd in de tuin kunnen werken.

- Planten van dingen die je niet lust

Kinderen zijn minder enthousiast over het planten van groentes die ze niet lusten. Welke dit zijn, is voor iedereen weer anders. *“Ik hou niet van radijzen. Ik zou liever tomaten planten. Die vind ik lekker!”*

4.4 Specifieke leerpunten

Naast het inzicht krijgen in het gehele groeiproces van planten, noemden kinderen een aantal specifieke punten die voor hen erg nieuw waren en die ze tijdens de schooltuinlessen hebben geleerd.

- Zaaien

Veel kinderen antwoorden dat ze hebben geleerd hoe je moet zaaien. *“Ik dacht dat ik wel kon zaaien, maar ik deed het verkeerd. Thuis groef ik altijd een diep gat en dan deed ik de zaadjes erin. Maar dan is het te diep en kunnen ze niet naar boven komen. Het mag veel minder diep.” “Ik ga nu even stempelen. Dat moet je doen want dan pikken de vogels de zaadjes er niet uit. Dan druk je het zand nog even wat aan.”*

In Ede hebben kinderen voor het eerst planten aangeliend met rietstokken. *“Ik wist niet hoe dat moest. Je moest een liniaal meenemen om te meten hoe hoog de stok moest worden.”* In Ede hebben kinderen ook in de klas planten gekweekt en deze vervolgens in de tuin geplant. Het is voor de meeste kinderen nieuwe informatie dat sommige planten op deze manier behandeld moeten worden. *“We kregen op school een potje. Daar gingen we kalebassen in kweken want die kun je niet meteen in de tuin zetten. Dat gaan we straks doen als ze groot genoeg zijn.”*

- Grondbewerking

Het is ook nieuw voor kinderen dat er verschillende manieren van grondbewerking zijn. Bijvoorbeeld het verschil tussen harken en hakken. *“Harken deed ik altijd erg in de grond, maar je moet het best zachtjes doen.” “Hakken is voor het onkruid eruit halen. Dan moet je met een ding telkens in de grond hakken om het los te maken.”*

- Ander soort tuinieren

Degenen die thuis een tuin hebben zien door de schooltuin dat er verschillende manieren zijn om een tuin in te richten. De schooltuin is namelijk vaak anders van opzet dan de tuin thuis. *“Thuis hebben we een eigen tuin met*

veel kleine plantjes en kruiden en een appelboom. Deze tuin is heel anders want deze is veel netter en meer in vakjes.” *“Thuis hebben we vooral bloemen en in deze tuin zit ook eten.”*

In Ede hebben de kinderen ook een tour gekregen langs de tuinen van VAT-medewerkers. Hierdoor zien ze dat elke tuin weer anders is. *“We kregen een rondleiding door de tuinen van Piet. Hij had bramen erin. Die konden we eten. Het is leuk om te zien wat anderen in hun tuin hebben staan. Er werd gezegd dat Marokkanen en Turken vaak andere dingen hebben in de tuin dan Nederlanders. Meer uien en munt bijvoorbeeld.”*

4.5 Verbazing

Sommige aspecten van de schooltuin riepen verbazing op bij kinderen:

- Eten/smaak

“Dat je vioolblaadjes kunt eten!”

Omdat ze nu groente vers uit de tuin kunnen vergelijken met groente uit de supermarkt worden ze bewuster van smaakverschillen.

“De sla uit de tuin smaakt lekkerder dan die uit de supermarkt. Ik had het stiekem ook een vriendin laten eten die nooit sla uit een tuin wil eten. Ze is bang dat er zand en diertjes in zitten. Maar ze at het gewoon op en toen ik het daarna vertelde vond ze het toch niet vies!”

“Ik eet liever aardappelen uit de supermarkt.” “Nee joh, echt niet! Ik vind ze veel lekkerder uit mijn eigen tuin.”

- Automatische van planten

Kinderen verwonderen zich erover dat er ook planten groeien in hun tuin die ze niet zelf geplant hebben. Hoe kan dat nou? *“Er groeit een courgette in mijn tuin terwijl ik die helemaal niet geplant hebt.”*

Daarnaast vinden ze het verbazingwekkend dat zoveel vanzelf gaat in de natuur. Als ze een week niets doen blijft alles doorgroeien. *“Ik had niet gedacht dat alles zo snel zou gaan met groeien.” “Ik dacht dat ik ze veel meer water zou moeten geven, maar dat komt ook uit de lucht.”*

- Waarom iets wel en niet goed groeit

Kinderen vragen zich af waarom de ene plant het beter doet dan andere planten. Ze begrijpen nog niet zo goed wat het groeiproces allemaal kan beïnvloeden.

“Mijn aardappelen doen het niet zo goed, maar ik snap niet waarom.”

“Deze bloem groeit veel minder hard dan bij anderen terwijl we toch precies hetzelfde doen.”

“Thuis groeien mijn aardbeien veel beter dan in de schooltuin. Denk dat het komt omdat we ze thuis bij Intratuin hebben gekocht.”

4.6 Trots op...?

Vrijwel iedereen is het meest trots op de planten in de eigen tuin die het goed doen. Jongens zijn met name trots op planten met bijvoorbeeld grote vruchten en meiden vooral op planten met veel bloemen.

“Ik ben trots op mijn cosmea, want die groeit erg goed.”

“Ik vind mijn courgette het mooist, want die heeft niemand en hij is heel groot.”

“Ik vind het voorste stukje van mijn tuin het best want daar groeit het meeste.”

Daarnaast zijn sommige kinderen in Amsterdam trots op hun naambordje. *“Ik heb zelf bedacht wat het moest worden en hem geverfd. Mijn vader heeft ‘m gezaagd.”*

4.7 Meenemen en dan...?

Kinderen nemen hun oogst mee naar huis. Ze gebruiken het vervolgens voor verschillende doeleinden. De meesten geven hun oogst aan hun ouders. Deze gaan er vervolgens mee aan de slag en koken er een maaltijd mee. De één doet dit gezamenlijk met het kind, de ander niet.

Sommigen geven het aan andere mensen dan hun ouders, bijvoorbeeld aan oma of een buurvrouw. *“De uien heb ik aan mijn oma gegeven. Die hoefde mijn moeder niet te hebben.”* *“Mijn moeder wist niet wat ze met een groente moest doen. Toen wilde de buurvrouw het wel hebben want die kon er wel iets van maken.”*

Huisdieren profiteren ook van de schooltuin. Kinderen voeren bijvoorbeeld hun hamster of konijn met groente uit de schooltuin. *“Mijn konijn lust de kool dus die voer ik aan hem.”*

4.8 Overig

Naambordjes

Ons valt nog een bepaald aspect van schooltuinen op, namelijk de naambordjes. In Amsterdam krijgen kinderen de opdracht om een naambordje bij de schooltuin te maken. Ze moeten dit thuis doen. Bij ons bezoek zien we een breed scala aan naambordjes. We krijgen het gevoel dat het voor sommige ouders een prestigeproject is geworden: wie maakt het mooiste bordje voor zijn kind? *“Mijn moeder wilde het bordje zo maken omdat ze wilde dat hij anders was dan die van anderen.”* *“Mijn vader heeft me geholpen met mijn bordje.”*

In Ede staan nu nog plastic bordjes met cijfertjes bij de tuinen. Op school gaan de kinderen nog naambordjes maken met het groepje waarmee ze de tuin delen. *“Wij maken er eentje met ‘girls only’ erop. Die komt er straks in.”*

Wensen

Als we vragen of de kinderen nog iets heel graag zouden willen doen of leren in de schooltuin geven de meesten aan geen specifieke wensen of behoeftes meer te hebben. Ze zijn tevreden met hoe het nu gaat. Enige toevoeging komt van een paar meiden die graag meer kleur in hun tuin willen. Ze vinden het nu te eentonig qua kleur. Ze zien om zich heen tuinen (vooral in Ede) waarbij de inrichting kleurrijker is. *“Als je kijkt naar de tuin meteen hiernaast die heeft veel meer kleuren. Die van mij is vooral groen.” “Ik zou graag meer bloemen willen planten. Volgende week gaan we gelukkig een zonnebloem doen. Dat lijkt me leuk!”*

Vervolg

De kinderen willen allemaal graag nog doorgaan met schooltuin. *“Volgend jaar zitten we in groep acht en dan gaan we niet meer. Dat vind ik wel jammer.”*

4.9 Invloed op kennis, houding en gedrag

We hebben het gevoel dat het werken in de schooltuin de kennis en de houding van kinderen heeft beïnvloed. Ze weten nu beter hoe ze in een tuin moeten werken, kennen meer plantennamen en manieren waarop planten groeien. Daarnaast heeft ook iedereen een positieve houding ten opzichte van tuinieren. Ook degenen die in het eerste gesprek nog wat afwachtend reageerden op de schooltuin.

We krijgen het idee dat het gedrag van kinderen (nog) niet sterk wordt beïnvloed door het werken in de schooltuin. Kinderen die thuis een tuin hebben geven over het algemeen aan hier nu niet vaker in te werken. *“Ik doe nu niet meer dan anders in de tuin.”* Dit aspect hebben we verder uitgediept in het laatste gesprek met de kinderen. Lees hierover meer in het volgende hoofdstuk.

5. Resultaten eindgesprek

In dit hoofdstuk bespreken we de reacties van de kinderen aan de hand van de onderwerpen en thema's die we tijdens gesprekken na afloop van het schooltuintraject inbrachten, zoals: waar denk je aan bij schooltuin, wat heb je geleerd, wat ga je hiermee doen en wat adviseer jij de minister over schooltuinen? De verschillen in opzet van de tuinen in Amsterdam en Ede zijn van invloed op hoe kinderen tegen het schooltuintraject aankijken en de tips die ze geven. Daarom geven we waar nodig aan hoe de groepen van elkaar verschillen.

5.1 Associaties met schooltuin

Op het moment dat we de kinderen spraken voor de eindmeting hadden ze een schooltuintraject van ongeveer een half jaar achter de rug. Via een associatieve onderzoekstechniek haalden we de eerste gedachten van kinderen bij 'schooltuin' naar boven. Vervolgens vroegen we ze deze toe te lichten.

Hun associaties richten zich met name op:

- verschillende fasen uit het groeiproces: van zaadje tot bloem of eten;
- activiteiten in hun schooltuin;
- groenten en bloemen.

In de onderstaande tabel geven we de associaties uit de gesprekken in Amsterdam en Ede weer:

Amsterdam		Ede	
leuk	oogsten	tuin	stokken voor bonenplant
planten	zaaien	fietsen naar de schooltuinen	bloemen
vies zijn	hakken	voedsel/eten	lathyrus
saai	luisteren	sla/groente	zonnebloem
Matthieu	voorbeeldtuin	rode kool	moe
wortel	fluitje	plantjes	dooie muis
bloemen	naambordje	bloemen	spinnen & insecten
dahlia's		fruit	gigantische radijs
		emmers	aardappeletende vlieg
		zaaien	plant die naar drop smaakt
		oogsten	bordje maken met figuurzaag

"Ik moest denken aan zaaien. Je moet de zaadjes eerst verstrooien en heel voorzichtig indrukken en daarna moest je er met de hark overheen 'dansen'. Zo noemde de meester dat."

Wanneer kinderen hun associaties toelichten komen een paar duidelijke punten naar voren:

- Kinderen vonden hun schooltuin leuk.
- Kinderen in Amsterdam vonden dat ze hard moesten werken.
- De lessen in de tuin in Ede waren wat minder gestructureerd. Dit brengt voor- en nadelen met zich mee.

We lichten deze hieronder toe.

Leuk

In beide groepen zijn de meeste kinderen enthousiast over de schooltuinen. Ze vinden de lessen over het algemeen leuk en leerzaam. Ze noemen hierbij met name het zaaien en oogsten. Zoals eerder al bleek hebben de meeste kinderen liever een schooltuinles dan een les in de klas. Ze zijn lekker weg en maken onverwachte dingen mee:

"Wij hebben insectenseks meegemaakt. Er zaten twee vliegen op elkaar. Hihihii!"

Een deel van het enorme enthousiasme dat we tijdens het bezoek aan de schooltuin ongeveer drie maanden geleden zagen is in Amsterdam wat weggeëbd. De nieuwigheid is er vanaf en sommige kinderen hebben een beetje genoeg van het drukke programma en het vele onkruid wieden.

Haast

Vooraf de kinderen in Amsterdam moeten hard werken. Ze geven aan dat het programma van de lessen altijd erg vol is. Dit haalt een deel van het plezier weg. Kinderen moeten elke week veel taken uitvoeren en worden vaak naar de voorbeeldtuin geroepen om te kijken naar nieuwe opdrachten en uitleg. *"Eerst was de buitenles veel leuker dan binnen, maar later begon het buiten een beetje saai te worden en ging de meester veel praten. Dan moesten we steeds weer onkruid wieden en kregen we uitleg over hoe dat moest. Na een tijdje weet je het wel."*

Minder structuur in de les

In Ede worden de lessen losser verzorgd. Kinderen delen hun tuin met andere kinderen uit de klas en bezoeken deze niet elke week, maar een keer per twee weken. De kinderen waarderen de vrijwilligers: *"De uitleg was goed en die mensen deden het vrijwillig, dus dat was aardig."* De kinderen in Ede vinden de lessen lekker rustig en zijn dan ook zeker nog niet uitgekeken op de schooltuin. Doordat ze geen duidelijk uitgewerkt schema hoefden te volgen was er ook ruimte voor andere dingen, zoals een rondleiding over het tuinencomplex. Tijdens deze rondleiding

maakten ze ook kennis met andere planten en bloemen die niet in hun eigen schooltuin groeiden. Ze vertelden hierover toen we ze op hun schooltuin opzochten en noemen de rondleiding na afloop van het traject opnieuw.

Minder vaste structuur en het delen van een tuintje hebben echter ook nadelen. Tijdens het gesprek blijkt dat kinderen hun schooltuin verschillend hebben beleefd, doordat sommige kinderen bijvoorbeeld minder geogste groenten en bloemen mee naar huis hebben genomen. Ook het samenwerken in duo's brengt soms negatieve kanten met zich mee: in sommige tuinen blijkt dat de één vooral onkruid moest wieden terwijl de ander dan de leuke dingen deed (zaaien en oogsten).

5.2 Nieuwe kennis en vaardigheden

We vroegen kinderen wat ze geleerd hadden tijdens het schooltuinentraject. Kinderen noemden grotendeels dezelfde aspecten die ze noemden tijdens de interviews, ongeveer drie maanden geleden. De volgende punten kwamen naar voren:

- namen van planten en groente;
- onkruid wieden;
- zaaien en oogsten;
- grondbewerking: hakken en harken;
- een ander soort tuinieren: moestuin.

"Ik heb geleerd om te hakken. Je moet bij je tenen beginnen."

Verder hebben kinderen meer inzicht in het groeiproces van een zaadje of klein plantje dat uiteindelijk in de vorm van groente op hun bord belandt of als bloem in een vaas. *"Ik heb geleerd hoe een plantje zich voedt en wat een kiem is."*

Op basis van de groeps gesprekken kunnen we niet duidelijk stellen dat kinderen na hun schooltuin meer in een tuin gaan doen en hun nieuwe 'tuinier' vaardigheden ook toepassen in een andere tuin. Bij de meeste kinderen lijkt het niet tot concrete actie te komen. Redenen hiervoor zijn bijvoorbeeld het gebrek aan ruimte in de tuin of gewoon de stap die gezet moet worden om ook echt in een stukje tuin aan de slag te gaan. Daarnaast hebben veel ouders geen tuin, met name in Amsterdam. *"Ik wil misschien op het balkon aardappelplanten laten groeien."* *"Ik heb mijn eigen tuin met pompoen, peterselie en munt enzo. Maar mijn tuin is te klein om nieuwe dingen in te doen."* *"Ik heb geen tuin."*

Sommige kinderen wiens ouders een tuin hebben zeggen dat ze hier ook hun eigen groente of plantjes in willen gaan verbouwen. Daarnaast lijkt het erop dat kinderen die voor aanvang van de schooltuin hun ouders al hielpen met tuinieren misschien iets meer gaan doen. Ook hebben sommige kinderen de mogelijkheid om in de tuin van familie wat te doen. Planten uit de schooltuin hebben soms een nieuwe functie gekregen: *"Mijn dahlia kan opnieuw. Die kan nu in de tuin van mijn oma. Dan wordt hij twee keer zo groot."* *"Ik heb de peperplant in mijn eigen tuin gedaan."*

5.3 Docenten

Naast kinderen spraken we ook kort met de docenten die de kinderen begeleiden. De docenten die in Amsterdam en Ede meegingen naar de schooltuinen bevestigen de uitkomsten van de groeps gesprekken: kinderen zijn over het algemeen enthousiast over de schooltuin.

In Amsterdam hebben de kinderen een druk lesprogramma. Dit komt volgens de docent omdat er veel moet gebeuren en ze weinig tijd hebben op het tuinencomplex. Verder geeft de jufvrouw hier aan dat kinderen meer zicht krijgen op het proces van hoe een zaadje uitgroeit tot voeding. Kinderen hebben in Amsterdam ook samen soep gemaakt op het schooltuincomplex met producten uit hun eigen schooltuin. Ze vertelt verder dat ze het heel leuk vond om te zien dat kinderen samen een grote pan met soep maakten op het schooltuincomplex. De schooltuinmeester selecteerde het minst populaire jongetje om te roeren in de pan met soep.

In Ede was de oogst erg goed. De docent hier geeft aan dat dit een positieve invloed heeft op de beleving van kinderen: als ze veel uit de tuinen halen geeft dat altijd veel voldoening. Als kinderen alleen wat verschrompelde aardappelen uit de tuin halen zijn reacties een stuk minder. Ook hier gingen kinderen met de schooltuinopbrengst

aan de slag: ze maakten hutspot in de klas. De jufvrouw in Ede vertelt verder dat kinderen een radijs lieten doorgroeien om te zien wat er gebeurt als je niet oogst. Kinderen waren hier erg verbaasd over: de radijs bleef gewoon doorgroeien tot een 'reuze' radijs. De juffrouw vertelt dat dit soort 'extra' dingen, die niet direct bij het verbouwen van groente of een tuin bijhouden horen, het enthousiasme van de leerlingen vergroot.

5.4 Je eigen tuin

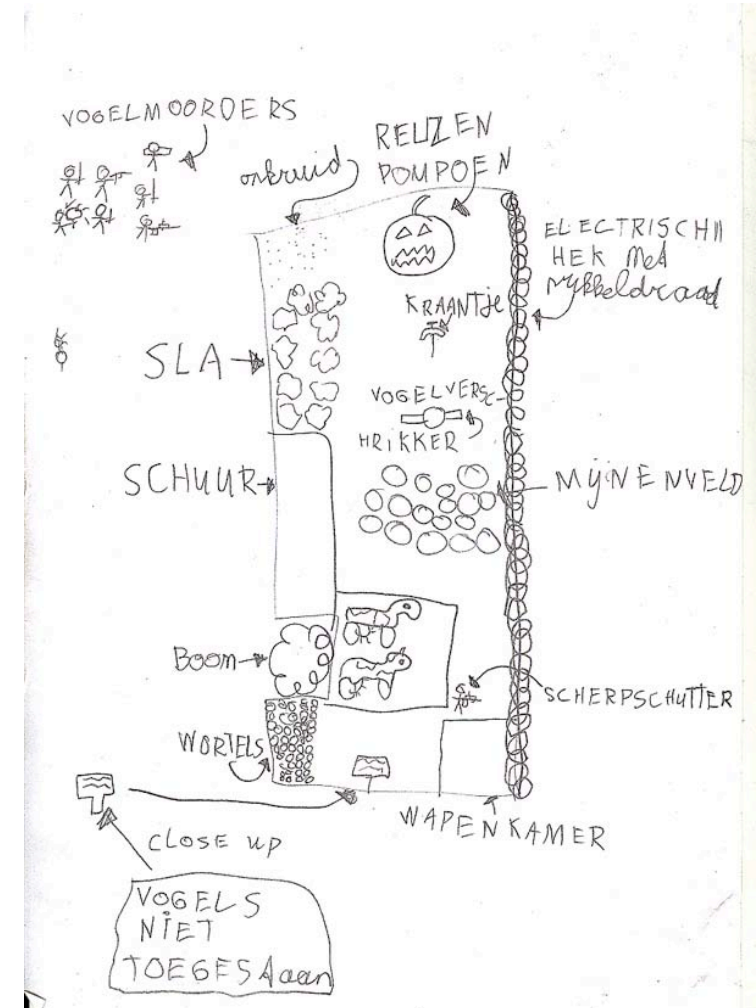
Om kinderen op een speelse manier te laten vertellen wat ze met de kennis van de schooltuin doen, vroegen we ze een tekening te maken van hun tuin die ze helemaal zelf mochten inrichten. Kinderen kiezen vooral planten die ze mooi of lekker vinden. *"In mijn tuin groeien dahlia's, omdat ik die heel mooi vind. Appels, blauwe bessen en wortels vind ik gewoon heel lekker."*

"Ik heb een boom in mijn tuin, want die geeft zuurstof."
"Oh.. ik heb ook een boom, maar die is gewoon om tegen aan te zitten."

Sekstereotypen worden overigens deels bevestigd in de tekeningen. In de tekeningen van meisjes zijn bloemen wat prominenter aanwezig. Jongens kiezen vaker voor groenten. Een jongen uit Amsterdam: *"In mijn tuin groeien tomaten, sla, wortels, radijs, raapstelen, rode pepers, maïs en pompoen. Van mij hoeven er geen bloemen in. Ik vind eten belangrijker. Maar maïs vind ik eigenlijk ook wel een soort bloemen en een pompoen is een soort dahlia."*

Een jongen uit Amsterdam heeft een creatieve oplossing voor al het onkruid dat in de tuin gaat groeien. Hij is niet zo dol op onkruid wieden: *"Ik heb een koe, die haalt het onkruid voor me weg."*

En jongen uit Ede richt zich vooral op de bescherming van de tuin tegen kwaadwillende vogels. Op zijn tekening vallen

het prikkeldraad om zijn tuin, een mijneveld (tegen vogels) en een team van bewapende “vogelmoorders” op. Hij zegt dat er een reden is voor zijn maatregelen: *“In de schooltuin aten vogels alle aardbeien op. We hebben er niks tegen gedaan in de tuin.”*

Op een apart blaadje maakten kinderen een lijstje met de dingen die ze nodig hadden om de tuin te maken. Hier komen we leuke dingen tegen. Bijna alle kinderen noemen standaard gereedschap als de schep (of schop), emmer en een hark en ook zaadjes. We komen daarnaast veel leuke (en soms ook verrassende) dingen tegen: een netje tegen de vogels, heel veel groenten en een winkel waarin die verkocht worden, zakken met groeiarde, kniebescherming (*“Dat is zo’n klein matje, dat hadden we in de schooltuin.”*) en niet onbelangrijk: zon & water.

“Koeienpoep en kunstmest zijn belangrijk om de planten te laten groeien. Kunstmest is zeg maar nep-poep.”

In de tekeningen zien we dat veel dingen zijn blijven hangen bij kinderen: bijvoorbeeld namen van verschillende planten en bloemen die ze in hun schooltuin geplant hebben, benodigdheden om een tuin aan te leggen en de noodzaak van bijvoorbeeld water, zon en mest.

5.5 Tips van kinderen

Kinderen zien mogelijkheden om de schooltuinen nog beter te maken. Vanwege de verschillen in opzet van de tuinen in Amsterdam en Ede verschillen ook de tips die ze geven. In het algemeen geven kinderen de volgende adviezen:

- Ze zouden het leuk vinden als je ook zelf kunt bepalen wat je mag zaaien/planten en oogsten. Bijvoorbeeld dingen die je thuis eet, zoals tomaten of aardbeien. *“Het lijkt me ook leuk dat je soms zelf kunt weten wat je kan planten. Dat je voor een deel je eigen tuin kan maken. Je bent dan wel nog bezig in de natuur, maar dan kan je ook zelf beslissen.”*
- Kinderen willen niet te veel tijd besteden aan onkruid wieden. Dit is soms wel veel hetzelfde en moet je steeds weer doen. Ze hebben meer behoefte aan variatie.

In Amsterdam noemen komt daarnaast het volgende punt naar voren:

- Kinderen willen wat meer tijd om dingen zelf te doen en minder uitleg. De vraag naar minder uitleg geldt overigens in het algemeen voor de wat 'snellere' kinderen tijdens klassikale lessen. *“De meester roept soms*

de hele tijd 'snel, snel, snel'. Dan legt hij iets uit en dan ben je net bezig in de tuin en dan blaast hij alweer op zijn fluitje en moet je alweer naar de voorbeeldtuin komen voor nieuwe uitleg."

In Ede noemen kinderen de volgende punten:

- Er wordt redelijk geoogst in de tuin, maar dit moet nu altijd mee naar school. Op school maken ze er een maaltijd van. Doordat de groente soms iets te lang in de klas blijven liggen is het eten minder lekker. Kinderen zouden graag wat meer groenten en bloemen mee naar huis willen nemen.
- De voorzieningen op het tuincomplex zijn niet heel modern: het water spuit bijvoorbeeld uit de kranen en er zijn geen wc's.
- Soms doen de vrijwilligers teveel van de leuke klusjes. *"Je moest de bonen planten met stokken, waar de plant dan op ging klimmen. Die stokken zette je als een soort wigwam neer, alleen die mocht je niet zelf in de grond zetten."* Kinderen willen sommige dingen liever zelf doen.
- De verdeling van de taken en wie wat mee mag nemen is niet gelijk in de gedeelde tuintjes. Kinderen vinden dat dit wat beter verdeeld moet worden.

Opvallend genoeg noemen kinderen in zowel Amsterdam als Ede spontaan dat ze het ook leuk vinden om over hun schooltuin te praten. *"Ze moeten meer interviews doen met kinderen. Het is leuk om over te praten met anderen."*

Kinderen op de stoel van de minister

We vroegen kinderen wat ze zouden doen als zij de minister zouden zijn en moesten beslissen of er volgend jaar weer schooltuinen georganiseerd moesten worden, voor andere kinderen. Op een enkeling na waren kinderen eenduidig in hun antwoord: Ja! Ze noemen de volgende redenen om schooltuinen te blijven geven:

- Je leert veel.
- Het is leuk: je bent lekker buiten en het is leuk om te doen.
- Je krijgt je eigen eten mee.
- Je kunt later zelf ook een eigen tuin beginnen.
- Je hoeft niet naar school...

"Je leert veel van een schooltuin dus het is nodig. En het is ook nog leuk!"